

Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları

Efforts of the British Empire to Build a State in Iraq After the First World War

İsmail Şahin,* Cemile Şahin,** Samet Yüce***

Özet

Bu çalışmanın amacı, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz işgaline uğrayan Mezopotamya'da İngiltere'nin yürütmüş olduğu politikaları araştırmaktır. Fakat bu dönemi sağlıklı bir şekilde anlayabilmek için Mezopotamya'nın ya da Irak'ın siyasal, iktisadi ve sosyal geçişini genel hatlarıyla bilmek uygun olacaktır. Bu nedenle çalışmamızda öncelikle işgal öncesi Irak'ın genel bir görünümünü anlatmaya çalıştık. Irak'ta yaşayan nüfusun geleneksel toplum yapıları, birbirleriyle ve yönetim ile var olan ilişkileri milli kimlik bağlamında sorgulanmıştır. Ardından işgal sonrasında Irak'ta meydana gelen gelişmeler ele alınmıştır. İngiltere'nin Irak'ı yönetmek için kullandığı stratejiler ve bu stratejilere halkın tepkisi araştırılmıştır. Bu bağlamda, manda yönetimi, 1920 İsyanı, Kahire Konferansı ve Irak Krallığı gibi önemli olgu ve olayların üzerinde durulmuştur. Bu olgu ve olayların sebepleri ve sonuçları tartışılarak günümüzdeki Irak'ın sorunlarını anlamaya yönelik analizler yapılmaya çalışılmıştır. Araştırma, Ortadoğu ve Irak konusunda uzman kişilerin hazırlamış olduğu bilimsel eserleri esas alan zengin bir kaynakçadan istifade edilerek hazırlanmıştır. Sonuç olarak araştırma, Irak'ın kendine özgü siyasal, sosyal ve iktisadi koşullarından dolayı, gerek içeriden gerekse de dışarıdan yönetilme güçlüğünü ortaya koymuş ve ülkede günümüzde meydana gelen istikrarsızlığı ulus devlet inşa sürecinde yapılan hatalarda görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Irak, Milli Kimlik, Arap İsyanı, Faysal, İngiltere

Abstract

This study searches for the policies carried out by the British Empire in Mesopotamia where the British invaded during the First World War. However, it will be convenient to know the political, social and economic background of Iraq or Mesopotamia as a general outline to understand the period clearly. Therefore, we have primarily tried to explain the overview of pre-invasion in Iraq. The traditional social structure of the Iraqi population and their relationship with the administration and each other have been questioned in the context of national identity. Then the developments in Iraq after the invasion have been discussed. The strategies which the Britain used to rule Iraq and the public's reaction to this strategy have been investigated. In this context, the facts and the events such as the Mandate, 1920 Arab Revolt, the Cairo Conference of 1921 and the Kingdom of Iraq have been focused. It has been endeavored to per-

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, email: ismailshahin@karabuk.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, email: cemileshahin@karabuk.edu.tr

*** Karabük Üniversitesi, SBE, Uluslararası İlişkiler ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, email: syuce@kastamonu.edu.tr

form an analysis to understand the present problems in Iraq by discussing the cause and effect relations of the facts and the events. The research has been prepared by benefiting from a rich bibliography based on the scientific works of the experts for Iraq and the Middle East. As a result, this research has revealed the difficulties in ruling Iraq both internally and externally due to its sui generis political, social and economic conditions and found out that the mistakes made in the nation building process have caused the instability occurred at the present time in the country.

Key words: Iraq, National Identity, The Arab Revolt, Faisal, Britain

Giriş

İngiliz İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl Yakınoğu [Ortadoğu] politikasının merkezinde Hint ticaret yolunun güvenliği yer almaktaydı. Özellikle 1869 yılında Kızıldeniz'i Akdeniz'e bağlayan Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla, Akdeniz suyollarının güvenliği İngiltere için daha da önemli bir hale gelmişti. 19. yüzyıl İngiliz dış politikasının Akdeniz'e yönelik stratejileri, genelde bu bölgedeki güç dengesinin kendi aleyhine değişmesini engellemek üzere kurgulanmıştı. Takip eden yüzyılda petrolün enerji kaynağı olarak kullanılmasıyla birlikte, İngiltere'nin Akdeniz'deki çıkarlarına petrol de eklenmiş oldu. Gertrude L. Bell, Kraliyet hükümeti için Mezopotamya ile ilgili hazırladığı raporunda; Abadan rafinesini "korumak İngiliz gücünün birinci göreviydi"¹ demek suretiyle petrolün İngilizler için ne kadar önemli olduğuna açıklık getirmişti. Böylece Birinci Dünya Savaşı öncesinde Londra hükümetlerinin Yakınoğu'da dikkatlice üzerinde durdukları iki önemli dış politika konusu; Hint ticaret yolunun güvenliği ve Petrol olmuştur. Dolayısıyla bu iki konuya yönelik, Alman ve Rus yayılcılığı gibi her türlü tehdidin bertaraf edilmesi, İngiliz dış politikasının temel hedefi olmuştur.

Bismark sonrası Almanya'nın dış politikada Weltpolitik kapsamında hareket etmesi 19. yüzyılda Kıta Avrupa'sında Almanya'yı, hem Fransa'ya hem de Rusya'ya karşı dengeleyici bir güç olarak gören İngiltere, statükoyu koruyan/muhafazakar dış politikasında değişime gitmek zorunda kalmıştı. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Almanya ve Rusya'nın yayılcı bir dış politika izlemelelerinin Büyük Britanya'da yol açtığı rahatsızlık; Süveyş Kanalı boyunca yönetimi altında tuttuğu Kuzey Afrika topraklarına ve Hindistan'a ulaşma yolları üzerinde olan Ortadoğu'nun ele geçirilebileceği tehlikesiydi.² İngiliz çıkarları doğrultusunda 19. yüzyıl boyunca Rusya'ya karşı bir tampon vazifesi görmüş Osmanlı İmparatorluğu'nun, yeni yüzyılda artık bu misyonunu yerine getiremeyecek bir hale düşmesi nedeniyle İngiltere bölgedeki çıkarlarını konsolide etmek için yeni tampon devletler oluşturmak yönünde bir politika takip ederek Fransa ile bu boşluğu doldurmak istemişti. Bu doğrultuda, "Fransız etki alanının Akdeniz kıyılarından doğuya, Rusların elinde olan bölgelere kadar uzanmasını; Fransız bölgesi İngiltere için Rusya'ya karşı bir kalkın vazifesi sağlayacak; Fransa ile Rusya birbirlerini

1 Gertrude L. Bell, *Mesopotamya'da 1915-1920 Sivil Yönetimi*, (çev. Vedii İlmen) Yaba Yayınları, İstanbul 2004, s. 13

2 David Fromkin, *A Peace to End All Peace*, Henry Holt and Company, New York 1989, s. 241.

Görüş

Akademik
Bakış

106

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

dengeleyecekler ve Fransız Orta doğusu, Çin Seddi gibi, İngiliz Orta doğusunu kuzeydeki Rus barbarlarının saldırılarından koruyacak."³ Şeklinde bir strateji ortaya koydu. Her halükarda, kendi yönetimi altında bulunan topraklara bir tehdit olabileceği ihtimaline karşı, İngiltere Ortadoğu'yu bir tampon bölge olarak kullanmak istiyordu. Büyük Britanya, ekonomik ve siyasi çıkarlarının üst düzeyde olduğu, Kuzey Afrika ve Hindistan'ın güvenliğinin riske girmesini istemiyordu.⁴ Londra için esas olan Süveyş Kanalı'nın güvenliğinin devam etmesi ve kanalın ulaşımına açık tutulmasıydı. Yine Büyük Britanya'nın 'dengeci' politikasını değiştirmeye iten nedenlerden bir diğeri de, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nu yakınlaştıran ve İngiliz çıkar bölgesine tehdit oluşturan Bağdat Demiryolu projesiydi. Bu projenin gerçekleşmesi durumunda, Alman ve Türk ordularının, Suriye'den Hicaz'a birkaç gün gibi kısa bir süre içerisinde nakledilmesini olanaklı kılacak olması Londra'yı sürekli düşündürmekteydi.⁵ Bu bağlamda Henry Foster'ın vurguladığı gibi, Almanya'nın Basra'ya ve Mezopotamya'ya sarkma tehlikesi nedeniyle Süveyş Kanalı'nın güvenliğinin risk altına girmesi Bağdat demiryolunun ekonomik öneminden ziyade, politik önemini ön plana çıkarılmaktaydı.⁶ Bağdat Demiryolu üzerine yapılan en ciddi çalışmaların birinde şöyle yazılmaktaydı;

'İngiliz emperyalistleri, Osmanlı İmparatorluğu içinde kurulacak yeterli bir demiryolu ağının, sultanın gücünü ve etkinliğini artıracaklarını kesin olarak görüyorlar ve bundan korkuya kapılıyorlardı. Her şeyden önce, ulaşım kolaylıkları ile güçlenmiş olan sultanın öncülüğünde Müslümanlar uyanacaklar ve Hıristiyanlara kafa tutmaya başlayacaklardı. Böyle bir durum 1914 savaşından önce yaratılabilmemiş olsaydı İngiltere'nin Yakındoğu'da tutunması son derece güçleşirdi. Güçlü bir Almanya tarafından desteklenen canlanmış bir Türkiye, İngiliz İmparatorluğu'nun "bel kemiği" Süveyş Kanalı'nı tehdit edebilir, Mısır, Hindistan ve Yakındoğu ülkelerinde İngilizlere karşı ayaklanmalar düzenleyebilirdi.'⁷

Mezopotamya; Kızıldeniz, Akdeniz ve Basra Körfezi üçgeninde gerek kara gerekse de deniz ulaşımı noktasında merkezi bir role sahip olması nedeniyle stratejik açıdan İngiltere için vazgeçilmez bir öneme sahipti. Bu nedenle İngiltere'nin Ortadoğu siyasetinin özelinde Mezopotamya [Irak] vardı. Stratejik öneminin yanında, sahip olduğu tarıma elverişli verimli topraklar ve petrol nedeniyle de İngiltere'nin iştahını kabartıyordu. 1907 yılında bölge üzerine İngiliz

3 Fromkin, *a.g.e.*, s. 156.

4 Bkz. Marian Kent vd, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, (çev. Ahmet Fethi), Alfa Yayınevi, İstanbul 2013.

5 Peter Mansfield, *Ortadoğu Tarihi*, (çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Say Yayınları, İstanbul 2012, s. 186

6 Henry A. Foster, *The Making of Modern Iraq: A Product of World Forces*, Norman University of Oklahoma Press 1935, s. 36.

7 Edward Mead Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, (çev. K. Yargıcı, N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 188.

Gazi

Akademik
Bakış

107

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

uzmanlarca hazırlanan bir raporda, etkin sulama teknikleri sayesinde bölgenin dünyanın en önemli tahıl ambarlarından biri olabileceği ve bölgede bulunan petrolün işlenmesi halinde çok kârlı bir yatırıma dönüşebileceği vurgulanıyordu.⁸ Tüm bunların yanında İngiltere, bölgenin en büyük ticari gücüydü ve 19. yüzyılın ikinci yarısından bu yana bölgede kurmuş olduğu şirketler vasıtasıyla Mezopotamya ticaretinin %65'lik kısmını elinde tutuyordu.⁹ İşte bütün bu noktalar hesaba katıldığında Irak'ın İngiltere için ne denli bir hayati öneme sahip olduğu kolayca anlaşılabilir. İngiltere bakımından Ortadoğu'da bir toprak parçasından çok öte anlam ifade eden Irak'ın herhangi bir şekilde kaybı, Ortadoğu ile mütemmim olan, Hint ticaret yolu başta olmak üzere tüm çıkarlarını kaybedeceği anlamına geliyordu.

Yukarıdaki hesaplardan ötürü İngiliz siyasetçiler Britanya'nın bölgedeki çıkarlarını tehlikeye atmamak adına her türlü politikayı 19. yüzyılın başlarından itibaren hayata geçirerek bölgede, özellikle de Basra'da, bir nevi güvenlik kordonu oluşturmuşlardı. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın, Osmanlı ordularının beklenmedik mukavemeti nedeniyle planlanan seyirde gitmemesi, bölgesel çıkarlarına hayati anlam yükleyen İngiltere'yi Ortadoğu'daki yerel güçlerle işbirliği kurmaya sevk etmişti.

Arap İsyanı

Osmanlı İmparatorluğu için on dokuzuncu yüzyıl ne kadar uzun bir yüzyıl olmuşsa, yirminci yüzyıl da o ölçüde kısa olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın sosyal, ekonomik, askeri ve siyasi yükünün ağırlığından yorgun ve bitkin bir halde yirminci yüzyıla giren Osmanlı Devleti için yeni yüzyıl, çıkmaz bir sokak olduğunu kısa zamanda hissettirdi. Nitekim devlet, yeni yüzyılın hemen başlarında birçok savaşla karşı karşıya kaldı. Bir önceki yüzyılın bakiyesi olarak yeni yüzyıla aktarılan bu sorunlar neticesinde ortaya çıkan Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya savaşları, İmparatorluğun sonunu getirdi. Ondokuzuncu yüzyılda imparatorluk büyük ölçüde Memalik-i Mahruse'de yaşayan gayrimüslim tebaanın sorunlarıyla meşgul olurken, sonraki yüzyılda bu defa sınırları dahilindeki, neredeyse, tüm halkların meseleleriyle uğraşmak zorunda kalmıştı.

İmparatorluğun bu zorlu dönemecinde devletin idaresi büyük ölçüde İttihat ve Terakki'nin kontrolündeydi. 1913-1918 yılları arasında devlet yönetiminde olan İttihat ve Terakki'nin temel politikası, imparatorluğu bir arada tutma şeklinde özetlenebilir. İttihad-ı anasır (unsurların birliği) sloganiyle vücuda getirilmeye çalışılan bu politikada millet-i hakime olarak Türkler ön plana çıkarılmak istense de, politika özünde Osmanlıcılığa vurgu yapıyordu.¹⁰ Her ne kadar İttihat ve Terakki için iktidarı boyunca imparatorluk genelinde Türkleş-

8 Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Bilge Karınca Yay., İstanbul 2002, s. 31.

9 Öke, *a.g.e.*, s. 31.

10 Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi*, (çev: Güneş Ayas), Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 201.

Görüş

Akademik
Bakış

108

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

tirme siyaseti takip ettiği iddia edilse de, bu iddianın ekseriyetle Anadolu toprakları için geçerli olduğu söylenebilir. Zira 1913 yılından itibaren Anadolu'da ciddi bir Türkleştirme politikası görülür. Ancak bu politikayı imparatorluğun geneli için söylemek oldukça güçtür. Bu yıllarda İmparatorluğun Arap topraklarında tatbik edilen politika, adem-i merkezîyetçiliktir. İslam birliği vurgusunun yapıldığı bu topraklarda Arapçanın mahkemelerde, devlet okullarında ve resmi yazışmalarda kullanılması serbest bırakıldı.¹¹ Daha da ötesi, bu topraklarda görev yapacak ve Arapça bilmeyen devlet memurlarına yönelik Arapça kurslar düzenlendi.

Birinci Dünya Savaşı sırasında imparatorluğun Arap topraklarında çıkan ve Arap İsyanı olarak literatüre geçen olayın temel nedeni olarak, İttihat ve Terakki'nin bölgede uygulamış olduğu merkezileştirme ve Türkleştirme politikaları öne sürülse de, bu iddia en azından temel neden olabilecek bir iddia değildir. Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz ki, 1916 yılında patlak veren Arap İsyanı'nın itici gücü ne Arap Ulusçuluğu ne de ayrılıkçı hareketlerdir. İsyân, Birinci Dünya Savaşı koşullarında İngiltere ve Fransa'nın bölgesel çıkarları doğrultusunda taktiksel olarak planlanmış bir politikanın ürünüydü.

Birçok araştırmacının ortaya koyduğu üzere, Arap coğrafyasında el-Fatat, el-Ahd, el-Kahtaniyya, Beyrut Arap Cemiyeti gibi Kahire, Bağdat, Şam ve Beyrut'ta faaliyet gösteren irili ufaklı birçok Arap milliyetçiliğini savunan teşkilatlar mevcuttu.¹² Fakat bu örgütlerin hiç biri toplumsallık arz etmiyordu. Bir diğer ifadeyle söz konusu örgütlerin geniş bir toplumsal tabanı bulunmuyordu. Dahası örgütler çoğunlukla devlet denetiminin etkin olmadığı, Kahire gibi bölgelerde faaliyetlerde bulunuyorlardı.¹³ Bunun haricinde Şam ve Beyrut'ta görülen milliyetçilik diğer Arap topraklarından farklı olarak Batı'nın buralarda tesis etmiş olduğu iktisadi ve ticari ilişki, okullaşma ve misyonerlik şeklindeki sosyal, kültürel, iktisadi ve dini bağlar neticesinde ortaya çıkmış ve daha çok Hıristiyan Araplar üzerinde etkili olmuştur.¹⁴ Batı etkisinde gelişen ve Hıristiyan Araplar üzerinde etkili olan batı tipi ulusçuluk fikri, Şam, Beyrut ve Kahire gibi önemli merkezlerde çıkartılan dergi ve gazeteler vasıtasıyla, kendisine toplumsal bir taban yaratma çabasına girmiştir. Tüm gayretlere rağmen milliyetçilik fikri, İslâm'ın birlik idealinin etkisi altında kalmayan, Batı kültürünün ve ekonomik değişikliklerin tesirinde kalan, Avrupa'nın siyasal desteğini de kabul eden Hıristiyan Araplar arasında etkili olup gelişmiştir.¹⁵ Arap milli-

11 Findley, *a.g.e.*, s. 202-203.

12 Recep Boztemur, "Arap İsyanı, 1916-1918", *Mülkiye*, XXXV/272, 2011, s. 63-64.

13 Findley, *a.g.e.*, s. 203.

14 Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi*, AÜ SBF Yayınları, Ankara 1982, s. 14.

15 Bernard Lewis, *The Arabs in History*, Oxford University Press, New York 2002, s. 190; Kemal Karpat, *Orta Doğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 148.

Gazi

Akademik
Bakış

109

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

yetçiliği fikrinin Müslüman Araplar nezdinde istenilen karşılığı bulamamasını, uzmanlar iki nokta üzerinden açıklamaktadırlar. Birincisi, bölgedeki nüfusun kimliği, etnik olmaktan ziyade dini koşullar içerisinde algılanıyordu; ikincisi, halkın büyük kısmının Osmanlı Türkleri gibi Sünni Müslümanlardan meydana gelmekteydi.¹⁶ 1798 Napolyon'un Mısır işgali ile yeniden başlayan Avrupa'nın *Yakın Şark Taarruzu* neticesinde gerçekleştirilen işgaller, ortak dinsel ve kültürel İslâmi mirasa yönelik bir tehdit algısının doğmasına neden olurken, bu durum Arapları, Türkleri ve diğer Müslüman grupları kendi etnik kökenlerine ilgisiz kılacak şekilde tüm Müslümanları yeni bir birlik arayışına itti.¹⁷ Eğer konuyu bu açıdan değerlendirecek olursak, ondokuzuncu yüzyıl boyunca Avrupa'nın Yakındoğu'ya yönelik saldırgan tutumu tepkisel bir *Müslüman Milliyetçiliği*'nin doğmasına neden olmuştu. İttihat ve Terakki'nin 1909-1914 arası dönemde Türk milliyetçiliğini geliştirme çabalarının yaratmış olduğu tepkisel durumda bile, Suriyeli muhaliflerin önde gelenlerinin başlıca amacı, Osmanlıcılığı daha kabul edilebilir şekilde hayata geçirmektir.¹⁸

10 Haziran 1916 tarihinde Mekke Emiri Şerif Hüseyin liderliğinde başlayan isyan, umulanın aksine isteksizce başlamış ve İngilizler tarafından örgütlenmiş ve desteklenmiş olmasına rağmen etkili olmaktan çok uzak kalmıştı.¹⁹ Üstelik bu ayaklanma toplumsallık özelliği göstermediği gibi, büyük ölçüde ganimete düşkünlükleri, ulusal isteklerini kat kat aşan Bedevi aşiretleri tarafından yapıldı.²⁰ Ayaklanma sırasında İngilizler aşiretlere askeri danışmanlık ve malzeme desteği yanında daha geniş kitlelerin desteğini alabilmek için kabilelere yüklü miktarlarda parasal destek²¹ ve ganimet toplama hakkı vermişti. İngilizler tarafından Şerif Hüseyin'e yapılan parasal yardımın miktarı zaman geçtikçe artırılıyordu. Para yardımı çok önemli bir hizmeti yerine getiriyordu; çünkü bedevi kabilelerini silahlı hale getirmek için vatansızlık duygusundan çok dağıtılan altınlar işe yarıyordu.²² Bu nedenle Arap İsyanı olarak belirtilen olayların itici gücü vatansızlık duygularından çok, ganimet ve altın elde etmektir. Bu durumda bile isyancıların sayıları 12.000 ile sınırlı kalmıştı.²³ Temmuz 1915'den başlayan Şerif Hüseyin ile İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon arasındaki mektuplaşmalar sonucunda ortaya çıkan Arap İsyanı, toplumsal dinamiklerin doğal seyri sonucunda ortaya çıkmış toplumsal bir başkaldırıdan öte daha çok Şerif Hüseyin'in ihtiraslarının ile İngiliz çıkarlarının zoraki bir sonucuydu.

16 Peter Sluglett, "Sömürgecilik, Osmanlılar, Kaçarlar ve Bağımsızlık Mücadelesi", Youssef M. Choueiri, Haz., *Ortadoğu Tarihi*, İnkilâp Yayınevi, İstanbul 2011, s. 302.

17 Karpas, *a.g.e.*, s. 151-152; Lewis, *a.g.e.*, s. 232.

18 Sluglett, *a.g.m.*, s. 303.

19 Karpas, *a.g.e.*, s. 154.

20 T.G. Fraser vd., *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, (çev. Füsün Doruker), Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 90; Karpas, *a.g.e.*, s. 154.

21 Boztemur, *a.g.m.*, s. 75.

22 Fraser vd., *a.g.e.*, s. 85.

23 Fraser vd., *a.g.e.*, s. 84.

Şahin

Akademik
Bakış

110

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

İngiliz hükümeti, savaş sonrası bölgede ortaya çıkacak yeni durumda İngiliz çıkarları için gerekli olan politikaları araştırmak üzere Sir Maurice de Bunsen başkanlığında bir komite kurdu. De Bunsen başkanlığında toplanan komite, Osmanlı İmparatorluğu çöktüğü taktirde İngiltere'nin Basra Körfezi'nin başladığı noktadan Ortadoğu'daki petrol çıkarlarının yoğunlukta bulunduğu Musul'a kadar Mezopotamya'ya sahip olması gerektiği yönünden bir rapor hazırladı.²⁴ Bu rapor savaş sırasındaki ve sonrasındaki İngiltere'nin Ortadoğu'ya dönük politikasını özetler bir nitelikteydi. 1915 yılında İtilaf güçlerinin Çanakkale'de hesap dışı beklenmedik bir hezimete uğraması, İngiltere'nin Ortadoğu'daki konumunun önemli ölçüde bozulmasına sebep olmuştu. Gelibolu hezimetini İngiltere'nin, savaşın yaratmış olduğu kaotik havadan fayda sağlamayı uman Şerif Hüseyin'e yaklaştırdı. Şerif Hüseyin'in neredeyse tüm Arap coğrafyasını kapsayacak bir krallık kurma ve hilafeti Türklerden alma düşüncesi karşısında İngiltere, Şerif'in istediği krallığa kısmen de olsa yeşil ışık yakmasına rağmen, halifeliğine sessiz kalmıştı. Nitekim Şerif'in hattı zatında ortaya çıkacak bir hilafet, imparatorluğunda kalabalık bir Müslüman nüfusa sahip İngiltere'yi zora sokabilirdi. Şerif Hüseyin'in davasını Arap milliyetçiliği bayrağına sarmak bu dönemde İngiliz çıkarlarına tehdit oluşturmadığından hilafete nazaran daha güvenliydi.²⁵ İngiltere halifeliğin yaratabileceği tehlikeden kaçınmak amacıyla Arap milliyetçiliğine ağırlık verdi ve bu bağlamda Şerif Hüseyin'e gerekli mali ve askeri desteği sağlayarak, Ortadoğu'daki sarsılan konumunu güçlendirmek adına isyan için düğmeye basmış oldu.²⁶ Ancak umulanın aksine Şerif Hüseyin Hicaz dışında etkili olamadı. Çünkü Arap milliyetçiliğinden ziyade Araplar arasında hala en etkili ve birleştirici güç, Müslümanlıktı.²⁷ Mısır'daki Arap Büro'nun yayın organı Arap Bülteni'nin 23 Haziran 1916 tarihli 6. Sayısında ise T. E. Lawrence, eğitimsiz aşiret üyelerini [isyana katılan] bir arada tutan unsurun para olduğunu yazmaktaydı.²⁸

Netice itibarıyla, 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve Batılı araştırmacılar tarafından *Arap İsyanı* ya da *Arap Uyanışı* olarak adlandırılan olaylar İslâm, Osmanlı İmparatorluğu, Arap toplumu ve Batı çıkarları bağlamında araştırılmış, değerlendirilmiş tarafsız bilimsel bir yargının çok ötesinde, daha çok batı tipi seküler ulusçuluğun gözlüğünden bakılarak varılan tek taraflı bir yargının sonucudur. Dünyanın bu bölgesinde çoğu siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlar din ile iç içe geçmiş olup, İslâm dininin gücü hala siyasi-seküler ulusçuluğun gücünden çok daha büyüktür.²⁹ Diğer taraftan imparatorluk tüzel kişiliğinin iki başat üyesi Türkler ile Araplar arasındaki ilişkileri imparatorluktan

24 Fraser vd., *a.g.e.*, s. 74.

25 Fraser vd., *a.g.e.*, s. 78.

26 Zeine N. Zeine, *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliği'nin Doğuşu*, (çev. Emrah Akbaş), Gelenek Yay., İstanbul 2003, s. 104-105.

27 Lewis, *a.g.e.*, s. 192.

28 Fromkin, *a.g.e.*, s. 222.

29 Zeine, *a.g.e.*, s. 122.

Gazi

Akademik
Bakış

111

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

mücerret bir şekilde ele alıp açıklamak ve buradan hareketle, Avrupalı güçlerin ulusal çıkarları nedeniyle Ortadoğu'da 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında alt üst olan ilişkileri tarihsel sürece yayarak, "Arap ulusçuluğun" tarihi bir mücadelesi gibi göstermek şüphesiz yanlı, aynı zamanda da siyasi bir gayeyi amaç edinen bir davranış olacaktır.

Siyasal anlamda ulusal olmayan imparatorluk dünyasında, büyük güçlerin bölgesel çıkarlarına hizmet edebilecek, her tepkiye siyasi içerikli ulusçu bir anlayış yüklemek, 19. yüzyıl boyunca Avrupa diplomasisinin sık kullandığı bir araç olmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim halkları hedef alan büyük güçler, yeni yüzyılda bu defa imparatorluğun Müslüman halklarını bölme telaşına düşmüşlerdi. İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'daki çıkarları doğrultusunda Şerif Hüseyin önderliğinde ortaya çıkan ayaklanmayı "doğallık", "ulusçuluk" ve "vatanperverlik" bağlamında değerlendirmek, doğası feodal ve ruhu teokratik olan bir topluma yakıştırılmaya çalışılan seküler bir anlayışın ürünüydü. Şerif Hüseyin, Arap aşiretlerinin desteğini sağlamak için 27 Haziran 1916 tarihinde yazmış olduğu bildiriye yukarıdaki iddiayı doğruluyordu. Şerif bildiriye, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü İttihat ve Terakki hükümetine bağlamış ve onu halifeye darbe yapmakla, şeriat kurallarını çiğnemekle ve nihayetinde küfre düşmekle suçlamıştı.³⁰ Bu nedenle küfre sapmış bu hükümetle her türlü mücadele için aşiretlerden yardım talep ediyordu.

Görüldüğü üzere Şerif Hüseyin ayaklanmaya destek sağlayabilmek, onu daha toplumsal bir tabana yayabilmek düşüncesiyle dinsel bir söylem kullanmıştı. Çünkü Şerif Hüseyin Araplar arasındaki hakiki bağın ulusçuluk olmadığını, din olduğunu çok iyi biliyordu. Sonuçta İttihat ve Terakki'nin merkezileştirme-Türkleştirme politikaları ile Arap ulusçuluğunun çatışmasından çok Birinci Dünya Savaşı şartları içinde İngiltere ve Fransa desteği altında Osmanlı İmparatorluğu'nun güney cephesini iç isyanlarla çökertilmesi maksadıyla çıkartılan isyan, bir taraftan savaşın İtilaf Devletleri tarafından kazanılmasına neden olurken, diğer taraftan savaş sonrasında bağımlı dört Arap devletinin kurulmasının da temellerini atmıştır. Böylece Lübnan ve Suriye Fransa'nın, Irak ve Filistin de İngiltere'nin manda yönetiminde ortaya çıkan yeni devletler olmuştur.

İngiliz İdaresinde Irak

18-26 Nisan 1920 tarihli San Remo Konferansı, Osmanlı sonrası Ortadoğu'nun durumunu görüşmek ve karara bağlamak için İtalya'nın San Remo şehrinde toplanmıştı. Konferans, Arap toprakları üzerinde asırlardır süren Osmanlı hâkimiyetine son verirken, onun yerine Fransız ve İngiliz mandası altında yeni devletlerin ortaya çıkmasını karara bağlamıştı. İngiliz mandasında Irak ve Filistin, Fransız mandasında Suriye ve Lübnan yeni devletler olarak tasarlanırken, bu devletlerin sınırları sosyal, ekonomik ve coğrafi gerçekliklerden uzak ve ora-

30 Boztemur, *a.g.e.*, s. 74.

Görüş

Akademik
Bakış

112

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

da yaşayanların istekleri sorulmadan çizilmişti.³¹ Aslında bir bakıma San Remo Konferansı, 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması'nın kararlarını onaylamıştı.

İngiltere Mezopotamya'nın başlıca vilayetlerini kapsayan coğrafyaya Irak ismini vererek burada bir manda devleti kurmuştu. Büyük savaş sonrasında Osmanlı mirası üzerine kurulan bu yeni devlet tarihsel olarak bölgeye damgasını vurmuş üç önemli medeniyetin varisi durumundaydı. Bunlar sırasıyla; Mezopotamya, Arap-İslam ve Osmanlı medeniyetiydi. Bunlar içerisinde kuşkusuz en baskın olanı ikincisiydi. Ardından üçüncüsü gelmekteydi. Birincinin yani eski Mezopotamya medeniyetinin etkisi fark edilmeyecek kadar azdı ya da hiç yoktu. 7. yüzyılda yapılan fetihler sonucunda İslâm topraklarına katılan Irak, bu tarihten sonra, bugün de geçerli olan, milli kimliğine temel oluşturacak iki unsurun tesiri altında asırlar sürececek bir değişim sürecine girdi. İslâm ve Arap. İslâm ve Arap etkisi sayesinde Mezopotamya'nın baskın dini İslâm, dili de Arapça oldu. Fakat bu iki unsur sanıldığı gibi tüm Mezopotamya topraklarını kapsayacak bir birliktelik sağlamadı. Nedeni çok açıktı. Bereketli Hilal'in sulak ve bereketli toprakları en eski çağlardan itibaren pek çok göçe ev sahipliği yapmıştı. İslamiyet'in ilk yıllarında da göç hareketleri devam etmiş ve pek çok kabile fetihlerden sonra buraya göçerek bölgenin tamamına yayılmıştı.³² Böylelikle bölgede var olan kabile ve aşiretlere yenilerinin eklenmesiyle içtimai çeşitlilik artmış oldu. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak, Irak'taki, kabile ve aşiret sistemine dayalı toplum yapısı din değiştirerek yoluna devam etmiş oldu. Ayrıca belirtmek gerekirse, İslâm dini bölgede hâkim din konumuna gelmiş olmasına rağmen, Mezopotamya sınırları içerisinde bu dinin dışında birçok dinsel grup da varlıklarını devam ettirmişti. Yahudiler, Hıristiyanlar, Keldaniler ve Asuriler bunların önde gelenleriydi.

Hz. Ömer ve sonrasında, Irak işlerini düzene sokmak ve fetihlerin kalıcılığını sağlamak için çeşitli tedbirler almaya çalışmasına rağmen burada merkeze bağlı etkin bir yönetim tesis etme noktasında birçok güçlüklerle karşılaşmışlardır. İmadüddin Halil Et-Talib bu konu hakkında şöyle der: "Irak'ın, devlet merkezi Medine'ye olan uzaklığı, bölgede yaşayan büyük sayıdaki dini azınlıklara tanınan hoşgörünün suiistimal edilmesi ve Müslüman halk arasında beliren fikir ayrılıkları, ilk yıllardan itibaren burada merkezi otoriteye karşı bir direnme duygusunun doğmasına yol açmıştır."³³ İmadüddin Halil Et-Talib, bu tespitin ardından iddiasını şu cümlelerle destekler: "İslam dünyasında Cemal, Siffin ve Tahkim gibi birçok ihtilaf ve çekişmenin Irak topraklarında meydana gelmiş olması bu istikrarsızlığa açıkça delalet etmektedir."³⁴ Talib'in bu iddialarına bir de 680 yılında meydana gelen ve başta Irak olmak üzere bölgedeki tüm Müslümanları bıçak gibi ikiye ayıran Kerbela Olayı'nı eklersek, Irak'ın günümüze ka-

31 Fraser vd., *a.g.e.*, s. 238.

32 İmadüddin Halil Et-Talib, "Irak", *DA*, C. 19, s. 87-91.

33 İmadüddin Halil Et-Talib, "Irak", *DA*, C. 19, s. 87-91.

34 İmadüddin Halil Et-Talib, "Irak", *DA*, C. 19, s. 87-91.

Gazi

Akademik
Bakış

113

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

dar uzanan istikrarsızlığının tarihsel kökenine de işaret etmiş oluruz. Osmanlı mirasına geçmeden önce, şu noktayı da açıklamak faydalı olacaktır. Arap-İslâm kültürü içerisinde, Araplık bilinci Emevi ve Abbasi dönemlerinde zirve noktasına ulaşmıştır. Her iki dönemde de Arap dili ve kültürü gelişmiş³⁵, Abbasi döneminde ise altın çağını yaşamıştır. Malum olduğu üzere 1258 Moğol İstilas bu döneme son vermiştir.

Osmanlı vekayi'namelerinde cennete benzetilen ve "Bağdad-ı Bihişt-abad" şeklinde anılan Bağdat merkez olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu milletlerarası ticareti bölgede teşvik ederek Basra'dan Musul'a kadar tüm Irak'ın Yakın ve Uzakdoğu'ya kervanların gönderildiği geniş bir ticaret ağına sahip olmasını sağladı.³⁶ Uluslar arası ticaretin yoğunlaşmasına paralel olarak 17. yüzyıldan itibaren Basra ve çevresinde Portekizli, İngiliz ve Hollandalı denizciler ve tacirler boy göstermeye başladılar.³⁷ 1763 yılından itibaren Basra ve çevresinde İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin faaliyetlerinin artmaya başladığı görülür.³⁸ Irak'ta görülen bu ticari gelişmelere rağmen siyasi istikrar aynı yönde seyir göstermemiştir. Irak yaklaşık üç yüzyıl boyunca, İran ile Osmanlı arasında süre giden mücadelenin, rekabetin ve bunların yol açtığı savaşların konusu olmuştur. Dolayısıyla 16-19. yüzyıllar arasında İran Irak'ı yeniden ele geçirmenin hesaplarıyla meşgul olmuştur. Aynı dönemlerde Irak, yeniçerilerin, bedevi Arap kabilelerinin, Kürtlerin ve Vahhabilerin çıkarmış olduğu isyanlarla mücadele etmek zorunda kalmıştı.³⁹ 19. yüzyıla gelindiğinde Irak'taki siyasi vaziyet bir önceki yüzyıldan pek farklı değildir. Aşiretlerin ıslahı, vilayetlerde asayişin sağlanması ve düzenli vergi toplanması dönemin çözülmesi gereken başlıca sorunlardır.⁴⁰

19. yüzyılda Irak'ta yaşayanları tanımlamak için söylenebilecek en kestirme söz; bu insanların uyumlu bir bütün oluşturmadıklarıydı. Homojen ya da türdeş olmama durumu kültürel öğelerin tamamına yakın kısmı içerisine almaktaydı. Diğer bir ifadeyle, Arapça dışında tüm toplumu kucaklayan kültürel üst bir öğeden bahsetmek güçtü. Bunun yanında her ne kadar Irak'ta hâkim olan din İslâm olsa da, o da kendi içerisinde Sünniler ve Şiiler başta olmak üzere birçok mezhebe ayrılmıştı. Dahası bu mezhepler de kendi içerisinde bölünmüştü. Örnek vermek gerekirse, Kürtler arasında Nakşibendilik ile Kadirilik önde gelirken Araplar arasında Kadirilik ile Rufailik etkindi.⁴¹ İslâm dini içerisinde yaşanan bu başkalaşımın yanında bir de, diğer dinlerin üyeleri ve Arap olmayan etnik gruplar var olan kültürel ayrışmayı daha da çoğaltıyordu. Dini ve ırki farklılıklar kadar sosyolojik çeşitlilik de Irak'taki sosyal ayrışmaya neden

35 Zeine, *a.g.e.*, s. 126-127.

36 Robert Mantran, "Irak", *DİA*, C. 19, s. 91-93.

37 Mantran, "Irak", *DİA*, C. 19, s. 91-93.

38 Mantran, "Irak", *DİA*, C. 19, s. 91-93.

39 Mantran, "Irak", *DİA*, C. 19, s. 91-93.

40 Gökhan Çetinsaya, "Irak", *DİA*, C. 19, s. 93-95.

41 Çetinsaya, "Irak", *DİA*, C. 19, s. 93-95.

oluyordu. Tabiatıyla böylesine çeşitlilik; Araplar, Kürtler, Asuriler, Türkmenler, Sünniler, Şiiiler, Yezidiler, Yahudiler, köylüler, kentliler ve göçebeler olmak üzere geniş bir yelpazeyi içerisinde barındırıyordu.⁴² Toplumun bu parçalanmışlığının beraberinde, ayrıca ülke toprakları yüzey şekilleri ve iklim bakımından da birbirinden hayli farklı özellikler göstermekteydi. Bir anlamda coğrafyanın ayrıkso doğası halkları etkisi altına almış kendisi gibi farklılaştırmıştı. Kısacası hem topoğrafik hem de demografik açıdan Irak'ta bir bütünlükten söz etmek mümkün değildi.

Osmanlı idaresi boyunca Irak vilayetlerinde nüfusun yaklaşık %80-90'ı kırsalda yaşamaktaydı.⁴³ Bu nüfusun sosyal yapısı büyük oranda aşiret yapısına dayalı ve söz konusu aşiretlerin çoğunluğu da yerleşik, yarı yerleşik ve göçebe Kürt ve Arap aşiretlerden meydana gelmekteydi.⁴⁴ Göçebeler, Irak topraklarının yaklaşık %60'ını oluşturan ülkenin batısı ve güneybatısındaki çöllerde yaşamaktaydı.⁴⁵ Halkın aşiretler ve kabileler şeklinde örgütlenmesi, bu kurumların merkezi otorite ve kendi aralarında süre giden mücadele ülkede merkezi otoritenin kurulmasında en büyük engellerden biri olmuştur. Bu nedenle Osmanlı idarecileri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Irak'ta merkezi bir yönetim kurmak için ciddi mücadeleler verdiler. Bu doğrultuda, aşiretlerin iskânı, toprak reformu, askeri ve idari reformlar, eğitim reformu, tarım reformu ve bunların yanında başta ulaşım olmak üzere çok sayıda altyapı hizmetleri Irak'ta merkezi otorite kurmak adına yapılmıştır. Ancak tüm çabalar aşiretler arası mücadeleler ve aşiretlerin yönetime karşı bitmek tükenmeyen isyanları sebebiyle akamete uğramıştır. Nitekim Osmanlı Devleti Irak'ta tüm merkezileştirme çabalarına rağmen, yerel otoritenin güçlü şeyhlerin elinde bulunduğu güçlü aşiret örgütlenmesini kırmayı başaramadı.⁴⁶

Sosyal yapının aşiretler üzerinden yatay seyri, sadece merkezi otoritenin tesisi noktasında güçlük çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda göçebe aşiretlerin yerleşik köy ve mezralara saldırıları kırsal kesimde hayatı istikrarsızlaştırıp, köylüleri, köylerini ve topraklarını terk etmeye ve başka yerlere göç etmeye zorlamıştır.⁴⁷ 1859 yılında göçebe aşiretlerin saldırıları sonucunda Süleymaniye Sancağı'na bağlı 340 köy ve 29 mezranın sakinleri topraklarını terk etmek zorunda kalmıştı.⁴⁸ Yukarıda belirtilen nedenler ve olaylar sebebiyle, 19. yüzyılın

42 Gustave Edmund Von Grunebaum, *İslamiyet*, 3. Kitap, (çev. Esat Mermi Erendor), Bilgi Yayınevi, Ankara 1993, s. 144.

43 Gökhan Çetinsaya, *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*, Routledge 2006, s. 13. Devletin merkezileştirme çabaları sonucunda bu oranın 1905 yılında %76'ya indiği görülür. Bkz: Çetinsaya, "Irak", *DİA*, C. 19, s. 94.

44 Sinan Marufoğlu, "19. Yüzyılda Irak Vilayetlerinde Toprak Düzeni, Tapu ve Mülkiyet Sorunları", *Tarihin Peşinde*, 5/9, 2013, s. 238.

45 Çetinsaya, *a.g.e.*, s. 13.

46 Grunebaum, *a.g.e.*, s. 146.

47 Marufoğlu, *a.g.m.*, s. 238.

48 Marufoğlu, *a.g.m.*, s. 238.

Gazi

Akademik
Bakış

115

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin temsilcileri ile aşiretler arasındaki iktidar kavgası, anarşi ve kargaşa bir türlü sona ermemiştir.⁴⁹

Özetlersek, Irak'ın sosyal, iktisadi ve siyasi yapısına damgasını vuran aşiret ve kabile yapısı nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu burada etkin bir merkezi yönetim kuramamıştır. Bu bağlamda Osmanlı yönetimi süresince, aşiretler ve kabileler etkin idarenin teşekkülünde ve sosyoekonomik gelişmenin önünde aşılması güç bir set oluşturmuşlardır. Ayrıca vergi, toprak mülkiyeti, askerlik ve toplumsal düzen noktasında da çıkarmış oldukları sorunlar nedeniyle bu kurumlar asırlarca yarı-özerk yapılar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

İngiltere Irak'ı işgal ettiğinde burada, yukarıda anlatılanlar çerçevesinde sosyolojik bir tabloyla karşılaştılar. Yani İngilizler Irak'ta karşılarında parçalanmış, bölünmüş bir toplum buldular. Bölünmüş ve parçalanmış Irak toplumuna biraz daha yakından bakacak olursak, toplumun iki ana eksen üzerinden ayrıldığını söyleyebiliriz: Etnik ve din. Bu tarihlerde Irak'taki nüfusun çoğunluğunu Araplar oluşturmaktadır. Ardından Musul ve civarında yaşayan Kürtler gelmektedir. Kaynaklarda nüfus oranlarına dair kesin bilgi olmamakla birlikte, o tarihlerdeki Arap nüfusun sayısı %75-80 olarak tahmin edilmektedir. Araplar ve Kürtlerden sonra Türkmenler, İranlılar, Nesturiler, Ermeniler, Keldaniler, Yahudiler, Yezidiler ve Sabiiler gelmekteydi. Fakat burada şunu hatırlatmakta büyük fayda var. Adı geçen etnik grupların çoğunluğu kendi içerisinde aşiret ve kabilelere ayrılmıştı ve aralarında ciddi mücadeleler söz konusuydu. Daha doğrusu bu gruplar arasında milli bir bütünlükten söz etmek mümkün değildi.

Etniğin yanında dini bir bütünlükten de bahsetmek mümkün değildi. Azınlıktaki Musevileri ve Hıristiyanları bir kenara bırakacak olursak, Irak'ta hakim din olan İslâm, Sünni ve Şii olarak ikiye bölünmüştü ve bu iki mezhep arasında tarihsel mücadeleler söz konusuydu. Irak nüfusunun %50'den fazlası Şiiilerden oluşmaktaydı ve bunlar ağırlıklı olarak Basra ve Bağdat'ta yoğunlaşmışlardı.⁵⁰ Sayısal olarak Şiiiler üstün olmalarına rağmen, Sünniler ülkenin siyasal ve sosyal hayatında önemli bir konuma sahiptiler ve bu konumlarını Osmanlı yönetimi boyunca sürdürdüler. Buna mukabil Osmanlı idaresi, İran çekincesi nedeniyle hakimiyeti süresince Şiiileri idari ve askeri işlere pek yanaştırmadı.⁵¹ Böylece imparatorluğun Irak'a düşen eğitim, idari, askeri, sosyal vd. paylarından aslan payını çoğunluğu şehirli olan Sünni nüfus almış oldu. Dolayısıyla İngilizler Irak'ı işgal ettiklerinde yönetici elit/sınıf olarak önlerinde Sünni Arapları buldular. Sünniler içerisinde Araplardan sonra gelen önemli bir grupta Kürtlerdir. Musul Vilayeti'nde yaşayan Kürtleri, Sünni Araplardan ayırmak gerekir. Kürtler yoğun olarak aşiretler halinde kırsal alanlarda örgütlenmiş ve aşiretler arası rekabet, mücadele ve çatışma nedeniyle buralarda istikrar-

49 Grunebaum, *a.g.e.*, s. 146.

50 Phebe Marr, *The Modern History of Iraq*, Westview Press, Boulder 2012, s. 14-15.

51 Marr, *a.g.e.*, s. 15.

Görüş

Akademik
Bakış

116

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

dan söz etmek mümkün değildi. Bölgenin önde gelen iki aşireti; Berzenciler ile Talabanlılar arasındaki tarihi düşmanlık nedeniyle bölgede çatışma eksik olmuyordu. Irak'ın parçalanmış toplum yapısının bir üyesi olarak Kürtler, bu bölünmüşlükten fazlasıyla nasiplenmişlerdi. Bundan ötürü bölgede asayişin sağlanması merkezi idarenin çözmeye uğraştığı en önemli sorunlardan biriydi.⁵²

Irak'ın yaşadığı dinsel ve etnik parçalanmışlığa ek olarak, bölünmüşlüğü derinleştiren önemli bir sorun da nüfusun kırsal ile kent arasında dengesiz dağılımından kaynaklanan sosyolojik meselelerdi. Daha önce bahsettiğimiz üzere kırsal nüfus kentte yaşayanların çok üzerindedi. 1905 yılında bu oran yaklaşık %76 idi. Kırsalda nüfusun fazla olması Irak'ta sosyal hayat yoğunluğunun fazla olmaması anlamına geliyordu. Aynı zamanda bölgesel farklılıkların, yerel aidiyetlerin ve taşra ile merkez arasındaki uyumsuzluğun baskın olması gibi siyasal, idari ve sosyal sorunlara yol açıyordu. Hâlihazırdaki sosyolojik manzaranın bu şekilde olması aşiretlerden meydana gelen yerel otoritelere dizginlenemez bir güç bahşediyordu. Kırsalın göçebe aşiretleri genel olarak hareket halinde olmaları nedeniyle üyelerinin herhangi bir toprak parçasına bağlılık duymaları yerine kabilelere ya da aşiretlere sadakat göstermelerine yol açıyordu. Durumun vahametine ışık tutması bakımından şu örnek açıklayıcı olabilir. 1933 yılında, bağımsızlıktan bir yıl sonra, Irak hükümetinin elinde 15.000 silah bulunurken, buna mukabil aşiretlerin elinde yaklaşık 100.000 silahın olduğu tahmin edilmektedir.⁵³

Modern Irak'ın Kuruluşu

Kuşkusuz İngiliz mandası öncesi Irak'ta bir devletten söz etmek mümkün değildi. Böyle bir varlıktan söz edilemeyeceği gibi bir Irak ulusundan da bahsetmek olasılık dışıydı. Dolayısıyla görünürde, modern ulus devlet inşa edecek ne ulus ne de devlet vardı. Bütünlük oluşturmayan bir coğrafyada parçalı bir iktidar yapısından merkezi bir otorite altında bir vatan kurma tarihin en zorlu sınavlarından biriydi ve bu zorlu sınav bu defa Irak'ta aşılmak isteniyordu. Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. maddesi, eskiden Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bulunan kimi toplulukların, kendi kendilerini yönetmeye yetenekli olacakları zamana kadar bir devletin himayesi altında bulunmalarını öngörüyordu. Zira sözleşmeye göre mandater devletin himayesine girecek olan topluluklar kendilerini yönetme kabiliyetinden yoksundular ve bu nedenle onların refahlarını ve gelişmelerini sağlamak kutsal bir görevdi. Fakat kendilerini yönetme kabiliyetleri olmadığından yönetimlerine bir mandater'in öğütleri ve yardımı kılavuz olmak koşuluyla devam etmeleri gerekiyordu ve mandater bu "kutsal vazifeyi" cemiyet adına yerine getirecekti. Milletler Cemiyeti'nin bu kararları doğrultusunda Nisan 1920 tarihli San Remo Konferansı'nda Irak İngiltere'nin mandası

52 Konuyla ilgili geniş bir bilgi için bkz: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), Yayın Nu: 11, Ankara 1993.

53 Marr, *a.g.e.*, s. 19.

Gazi

Akademik
Bakış

117

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

oldu.⁵⁴ Sözleşmenin ilgili maddesine göre, *Mandater*'in seçilmesinde, bu toplulukların dilekleri göz önünde tutulmalıydı. Fakat, İngiltere'nin Irak'taki en yüksek memuru Arnold Wilson'a göre; Irak'ta kamuoyu yoklaması yoluyla halkın isteğini anlamanın imkanı yoktu.⁵⁵ Zaten yapılmış olsaydı bile, muhtemelen sonucu önceden belli bir kamuoyu yoklaması olurdu. Zira İngiliz çıkarları kamuoyu yoklamalarına göre tayin edilmiyordu.

Irak'ın yönetimini üstlenen İngiltere açısından bölgede uğraşılması gereken ilk sorun, sosyal açıdan parçalanmış halkı bir araya getirerek bunlar arasındaki mücadeleye ve çatışmaya son vermektir. Göçebe Arap ve Kürt aşiretleri başta olmak üzere aşiretlerin yasa tanımazlıkları ülkede asayişin sağlanmasını engelliyordu. Burada şunu belirtmekte yarar var. Irak denildiği vakit, topluca bir ülkeyi hayal etmek oldukça güç bir durum. Bağdat, Basra ve Musul en merkezi vilayetlerdi. Vilayetler arası farklılıklar benzerlikten çok öteydi. Görüleceği üzere savaş sonrasında İngiltere, *vilayetlerin* geçici yönetimini İngiliz Hindistanı'nda görevli Yüzbaşı Arnold Wilson'a vermişti.⁵⁶ Ardından Wilson sivil komiser olarak atanırken, yardımcılığına da Ortadoğu uzmanı Gertrude Bell getirildi. 1918-1920 tarihleri arasında Irak'ta görev yapan Wilson'a göre, Irak yönetilemeyecek kadar parçalanmış durumdaydı ve Musul'da yaşayan Kürtler asla Araplar tarafından yönetilmeyi kabul etmeyeceklerdi.⁵⁷ Ayrıca Wilson Londra'ya gönderdiği bir yazıda, Irak nüfusunun %75'inin aşiretlerden meydana geldiğini ve bir hükümete tabi olma konusunda hiçbir geleneklerinin olmadığını bildiriyordu.⁵⁸ Birleşik bir Irak yaratmanın peşinde koşan Gertrude Bell'in bu çalışmaları karşısında Amerikalı bir misyoner şu eleştiriyi yapmıştı;

'Irak'ın etrafını bir çizgiyle çevreleyip buna politik bir bütün demekle, dört bin yıllık tarihi görmezden geliyorsunuz! Asur her zaman batıya, doğuya ve kuzeye, Babil ise güneye bakmıştır. Bunlar hiçbir zaman bağımsız birer birim olmamışlardır. Birleştirilmeleri zaman gerektirir; ağır ağır yol alınmalıdır. Onlarda henüz ulus olma anlayışı yoktur.'⁵⁹

Irak'ta modern bir devlet kurmanın ne derece zor olduğunun farkında olan İngiliz Hükümeti, genel birtakım tespitler yaptıktan sonra burada Hindistan'da uyguladığı yönetim modelini tatbik etme kararı aldı. Bu model özünde yönetimde yerli unsurlara gereğinden az yer vermeyi öngörüyordu. Bu yönetim modelinin felsefi arka planında ise sosyal darwinist görüşler yer almakta olup, yönetilen toprakları "beyaz adamın yükü" şeklinde tanımlıyor-

54 H. W. V. Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris*, Vol. VI, Oxford University Press, London 1924, s. 505.

55 Fromkin, *a.g.e.*, s. 450.

56 Fromkin, *a.g.e.*, s. 449.

57 Fromkin, *a.g.e.*, s. 450.

58 Fromkin, *a.g.e.*, s. 450.

59 Fromkin, *a.g.e.*, s. 451.

Görüş

Akademik
Bakış

118

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

lardı.⁶⁰ Bu düşüncenin Irak'a yansımaları, yerel unsurların yönetimden dışlanması şeklinde oldu. Bunları güvenilmez ve beceriksiz bulan İngilizler Irak'ı, Hindistan'da olduğu gibi doğrudan yönetmeye karar verdiler. İngiliz yönetimi manda idaresi öncesi Irak'ta uygulamaya koyduğu doğrudan yönetim modeli kapsamında bir takım önemli değişiklikler yapmaya çalıştı. Bunlar kısaca şöyledir. Osmanlı'dan kalma medeni ve ceza yasalarını Hindistan'da uyguladığı şekliyle değiştirdi. Para birimi olarak Hindistan rupisini belirledi ve çoğunluğu Hintlilerden olmak üzere bir polis gücü ve ordu oluşturdu.⁶¹ Açıkça görüleceği yapılanların tümü Hindistan modeline yönelik adımlardı. Hemen ilave edelim, başta Wilson olmak üzere Irak'ta görev yapan İngilizlerin büyük çoğunluğu öncesinde Hindistan'da görev yapmış kişilerdi ve birikimlerini, tecrübelerini Irak'a aktarmakta kararlıydılar.

Yeni yasalar, ortak para birimi, polis gücü ve ordu, tüm bunlar Irak'ta ticareti canlandırmak, etkin bir yönetim kurmak, güvenliği sağlamak belki de en önemlisi ulusal bir aidiyet yaratma yolunda atılmış adımlardı. Rupinin ortak para birimi olarak seçilmesinde Hindistan ile Irak arasındaki ticari bağlar dikkate alınmıştı.⁶² Kaldı ki, savaştan ekonomik bir çöküntüyle çıkmış İngiltere için bölgenin acilen kalkınması üzerindeki mali yükü hafifletebilecekti. Rupi ekonomik sistemin kurulmasına ve sistemin devamına büyük katkı sağlamanın yanında, bölge insanına ortak bir payda sunarak ülkesel aidiyetlerinin oluşmasına yardımcı olacaktı. Öte yandan ticaretin sağlıklı ve istikrarlı gelişebilmesi için güvenlik şarttı. Bu bağlamda İngilizler etkin bir polis örgütü oluşturmaya çalışırken diğer taraftan da Bağdat ve Basra vilayetlerinde polis okulları açtılar.⁶³ Fakat polis okullarından yeni mezunlar verilinceye kadar, polislerin ağırlığı Hintlilerden ve İngilizlerden oluşturuldu. Böylece Hintlilerden ve İngilizlerden mürekkep polis örgütü yerel aşiretler ve şeyhlerle hiçbir ilgileri olmadığından vazifelerini düzenli yerine getirebiliyorlardı. Eğitimsiz, deneyimsiz daha doğrusu profesyonel olmayan yerel güçlerden oluşturulacak bir polis örgütü başlangıçta aşiret bağları nedeniyle görevlerinde duygusal davranma olasılıkları yüksekti. Çift yönlü etkisi olan bu adım sayesinde hem kentlere profesyonel güvenlik hizmetleri sunulmuş olacak hem de yerel güçlerin geleneksel otoritesinin önüne geçilmiş olacak ve böylelikle bölge halkının bundan böyle meşru yasal otoriteye itaat etmesi sağlanmış olacaktı. Bir diğer ifadeyle, polis örgütüyle birlikte şiddet kullanmanın meşru hakkı devlet tekelinde toplanacaktı.

Irak'a uygun bir düzen kurma sürecinde İngiltere'nin önündeki en büyük engel; bölgede tartışılmaz ve denetlenmez bir özelliği olan doğal aristokrasi denebilecek aşiret düzeniydi. Aşiretlerden mürekkep bir toplum yapısı arz

60 Marr, *a.g.e.*, s. 22.

61 Marr, *a.g.e.*, s. 22.

62 Foster, *a.g.e.*, s. 66-67.

63 Bell, *a.g.e.*, s. 212.

Gazi

Akademik
Bakış

119

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

eden bu mekanizmanın varlığı Irak'ta kolektif bir kitlenin oluşumuna, bir diğer ifadeyle geleneksel toplum yapısının değişmesine karşı bir duvar vazifesi görüyordu. Hukuk, adalet, güvenlik ve ekonomi gibi toplumsal hayatın vazgeçilmez bileşenlerinin kontrolü, bu kurumun tekelindeydi ve bu hakların kullanımı yönünde ciddi bir meşruiyet sorunu da bulunmuyordu. İngiltere, işgalin ilk yıllarında tepki çekmemek düşüncesiyle geleneksel karar verme sürecini Aşiret Uzlaşmaları Nizamnamesi kapsamında yasallaştırdı.⁶⁴ Buradaki amaç, yerel otoritelere birtakım ayrıcalıklar sunarak onları merkezi idarenin hizmetine koşmaktı. Aşiretleri temsil eden güçlü isimler buldukları bölgenin vergisini merkezi idare adına toplayacaktı.⁶⁵ Dahası bu yasa, aşiret geleneğine göre seçilmiş şeyhlerin veya hakemlerin oluşturduğu bir meclise uzlaşmazlıkları karara bağlama yetkisi de tanıyordu.⁶⁶ Bir taraftan yerel otoriteler vasıtasıyla etkin bir yönetim kurma çabasında olan İngilizler, diğer taraftan geleneksel yapının etkisini ortadan kaldırabilmek adına modern hukuksal kurumlar oluşturma stratejisi benimsemiştir. Bu kapsamda 1918 tarihinde Sudan hukuk bürosunda görevli R. Bonham Carter, Bağdat'a baş hukuk memuru olarak atandı ve Carter, kısa zaman içinde Bağdat'ta bir Yargıtay ve alt kademe mahkemeleri kurulmasını sağladı.⁶⁷ Yargıtayın kurulmasıyla birlikte Irak'taki hukuk davalarının İstanbul'daki yargıtaya götürülmesi de önlenmiş oldu. Böylece modern Irak'ın tasarımında ulusal yargı da oluşturulmuş oldu.

Başlangıçta etkin bir yönetim kurma adına aşiretlerden faydalanılması İngiliz hükümetinin Irak'taki yönetim giderlerinin azalmasına ve vergi gelirlerinin "düzenli" toplanmasına katkı sağlamışsa da, uzun vadede İngiltere'nin Irak'ta düşlediği güçlü merkezi bir otoritenin kurulmasını vahim şekilde önlemiştir. Zira Arap ve Kürt aşiretlerinin bu şekilde kullanılması, onların buldukları yörelerde konumlarını daha da güçlendirmiştir.⁶⁸

1920 İsyanı

İngiltere işgalden isyana kadarki süreçte, Hindistan'da uygulamış olduğu doğrudan yönetim prototipini Irak'ta da tatbik etmişti. Bu amaçla önemli yönetim kadrolarına ağırlıklı olarak İngilizleri ya da Hintlileri atamıştı. Yani yerel unsurlara yönetimde ve diğer idari kadrolarda fazlaca yer vermemişlerdi. Böylesi bir durum ister istemez, halkın önde gelenleri arasında tepkilerin oluşmasına neden olmuştu. Ancak İngilizler yönetimden kaynaklanan homurdanmalara sessiz kalarak, halkın itibarını kazanabilmeye yönelik hizmetlere ağırlık vermişlerdi. Nitekim iktisadi, sosyal ve idari alanlarda bu dönemde önemli adımlar atılmaya çalışıldı. Hindistan'dan görevlendirilen yetkililer Irak'a uygun bir

64 Charles Tripp, *A History of Iraq*, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s. 38.

65 Marr, *a.g.e.*, s. 23; Tripp, *a.g.e.*, s. 38.

66 Bell, *a.g.e.*, s. 37.

67 Bell, *a.g.e.*, s. 176.

68 Marr, *a.g.e.*, s. 23.

Görsel

Akademik
Bakış

120

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

kalkınma planı hazırlayıp, planı hemen uygulamaya soktular. Hindistan sivil işlerinden uzman Garbett tarafından yürütülen plana göre, öncelikle bölgede sivil ihtiyaçlar ardından askeri ihtiyaçlar karşılanacaktı. Planın mali boyutunu tamamlamak ve gerekli çalışmaları yapmak üzere Hindistan'ın önemli gelir uzmanlarından Henry Dobbs bölgeye getirildi.

Garbett ve Dobbs'ın çalışmaları neticesinde, gelir hesaplamalarından, hazine arazilerine, gümrük düzenlemelerinden⁶⁹, tarımın modernizasyonuna⁷⁰, önemli yol ve geçitlerin yapımından⁷¹, barajların, rıhtımların, kanalların tamirine⁷² birçok proje ortaya konmuş oldu. Ekonomik kalkınmanın lokomotifleri olarak bereketli hilalin toprakları önem arz ediyordu. Böylece tarımsal üretime ağırlık verilerek, pamuk deneme çiftlikleri kurulmuş, ipekböcekçiliği özendirilmiş, buğday ekimi yaygınlaştırılmıştır. Irak'ta ekonomik kalkınmaya yönelik atılan adımlar sadece Irak'ta yaşayanlara yönelik değildi. İngiltere Irak'ı yönetmenin maliyetini de düşürmek istiyordu. Bunun yanında Mezopotamya'da halen çok sayıda İngiliz askeri vardı ve askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için tüm kaynakların kullanılması ve geliştirilmesi gerekiyordu.⁷³ Bir bütün olarak değerlendirildiğinde Irak'ın iktisadi olarak kalkınması: halkın geçim sıkıntısını azaltacak, yönetimin gelirlerini artıracak, vilayetler arası bağlantıları kuvvetlendirecek, Pazar ekonomisinin gelişmesini ve işbölümünün artmasını sağlayacak, kentleşmeyi ve modernleşmeyi hızlandıracak, merkezi otoriteyi güçlendirecekti. Ekonomik kalkınmanın sayılan bu etkileri sayesinde Irak'ın *ülkeleşmesi* sağlanacaktı. Çünkü Irak'ta hem kültürel hem de siyasi kimlik noksanlığı söz konusuydu. Bu noksanlığın tamamlanması Anthony D. Smith'in de vurguladığı üzere sömürgeci gücün çalışmaları sonucunda ortaya çıkacaktı.⁷⁴

Irak'taki İngiliz idaresi işgal sonrasında iktisadi kalkınmanın yanı sıra, kamu hizmetlerine de önem vermişti. Halkın Müslüman kimliğinden hareketle cami ve vakıf hizmetlerinin düzenli yerine getirilmesi konusunda çaba harcamışlar ve bu doğrultuda; camilerde görevli personelin maaşlarının sürekliliğinin sağlanması, camilerdeki tuvaletlerin tamiri gibi benzer faaliyetler halkı hem şaşırtmış hem de memnun etmiştir.⁷⁵ Bu çalışmalar Müslüman halka dini konularda İngilizlerin bir tehdit oluşturmayacağı, hatta hizmetlerin aksamadan yürütüleceği mesajını iletliyordu. Yeni Hıristiyan idareden kendi dini hizmetlerine yönelik böyle bir jest halkın aklındaki şüpheleri ortadan kaldırabilir, onları gereksiz korku ve tartışmalardan alıkoyabilirdi. Çünkü İngilizler bu dönemde

69 Bell, *a.g.e.*, s. 24.

70 Bell, *a.g.e.*, s. 108.

71 Bell, *a.g.e.*, s. 130.

72 Bell, *a.g.e.*, s. 153.

73 Wilson, Sir Arnold. T, *Mesopotamia 1917-1920 A Clash of Loyalties*, Oxford University Press, London, 1931, s. 46.

74 Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, (çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yay., İstanbul 2010, s. 167.

75 Bell, *a.g.e.*, s. 25.

gazi

Akademik
Bakış

121

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

halkın güvenine şiddetle ihtiyaç duymaktaydılar. Bu güveni sağlayabilmek için her yolu deniyorlardı.

Mezopotamya ile ilişkili ulusal çıkarlarını medeniyet tasavvuruyla bilinçli bir şekilde manipüle eden İngiltere, işgal sonrasında Makyavelci bir ruhla hareket etmediğini halka göstermek adına kamusal hayatın önemli işlerinde ciddi bir iyileştirme politikası takip etmiştir. Bu bağlamda kentlerde salgın hastalıklara neden olabilecek çöp ve hela gibi kamusal alanların temizliğine, sinek ve fare gibi haşaratlara yönelik tedbirler alınıyordu. Bulaşıcı hastalıkların önlenmesi adına yapılan hizmetlerin yanı sıra, Kurna, Kal'at Salih, Ali Qarbi hastane ve dispanserlerinde uzman hekimlerin sayıları artırılarak daha etkin sağlık hizmetleri sunulmaya başlanmıştı. Gertrude Bell'in de açıkça ifade ettiği üzere, "hastane ve dispanserlerin hizmetleri, en şöhretli bir vaizin veya broşürün yapabileceğinden daha inandırıcı propaganda yapmış oluyordu."⁷⁶ Genel olarak sağlık hizmetlerine ağırlık verilmesi bağlamında hapishanelerin, pazarların ve kesimhanelerin denetlenmesi, suların klorlanması, haşaratın yok edilmesi, hemşire ihtiyacını karşılanmak için bölge kızlarının eğitilmesi şeklindeki tüm gelişmeler, bölge halkında İngilizlerin Irak'ta kalıcı olacaklarına dair bir imaj yaratıyordu.⁷⁷ Kalıcı görünme imajı, işgalin olumsuz yönlerini ortadan kaldırdığı ölçüde İngiltere'nin bölgedeki yönetimini kolaylaştıracaktı.

İngilizler güçlü merkezi bir yönetim kurabilmek amacıyla vergi sistemi yeniden düzenlediler. Böylelikle hem yönetimin finansmanı sağlanacaktı hem de vatanın bir siyasi değer haline dönüşmesinin bedeli alınmış olacaktı. Ekonomik olduğu kadar siyasal boyutu da olan vergi sayesinde Arapların hem boyun eğmesi sağlanacak hem de idareye olan bağlılıkları artırılacaktı. Bu sebeplerden ötürü verginin etkin ve yaygın olarak toplanması gerekiyordu. Zira aşiretlerin baskın olduğu bu toplumda merkezi bürokratik devlete gereksinim vardı.

Irak'ta bir ülke oluşturmak, parçalardan bir bütün oluşturmaya benziyordu. İngilizler tarafından mali ve iktisadi tedbirlerin yanında eğitim de, istenilen bütünü oluşturabilmeye koşuldu. Eğitimin yetersiz oluşu İngilizleri, eğitim üzerinde düşünmeye ve bu önemli soruna etkili bir çözüm bulma arayışına itti.⁷⁸ Nitekim tarih boyunca eğitim, bir memleketin ortak değerler etrafında birleşerek türdeş bir toplum haline gelmesinde, ortak geçmiş, ülkü, kahramanlar yaratılmasında, ortak bir vatanın oluşturulmasında ve nihayetinde vatana yönelik aidiyet duygularının geliştirilmesinde dönüştürücü rolünü ispatlamıştı. Şimdi eğitimden bu tarihi rolünü Irak'ta İngilizler için oynaması isteniyordu. Eğitimin bu eşsiz rolünü Gellner, "modern toplumsal düzenin temelinde cellat değil, profesör vardır"⁷⁹ sözleriyle vurgulamıştı.

76 Bell, *a.g.e.*, s. 41.

77 Bell, *a.g.e.*, s. 72.

78 Foster, *a.g.e.*, s. 66.

79 Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, (çev. Günay G. Özdoğan, Büşra Ersanlı), Hil Yayınevi,

Görsel

Akademik
Bakış

122

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

Irak'ta insanların eğitim düzeylerinin düşük olması etkin bir merkezi idarenin kurulmasında aşılması gereken temel sorunlarından biriydi. Sorunu aşabilmek için H.E. Bowman Eylül 1918'de eğitim işlerini bir düzene sokmak için görevlendirildi. Çalışmalar neticesinde ilkokul sayısında ciddi artışlar sağlandı ve yıl sonuna gelindiğinde yaklaşık yirmi ilkokulu hizmete açmayı başardı. Eğitime bütçeden ayrılan pay da zamanla artırıldı. 1917'de 0,35 olan miktar, 1920'de 1,9'a çıkartıldı.⁸⁰ Siyasal bakımdan İngiliz yönetimi eğitimi ihmal etmekle suçlanmak istemiyordu. Fakat işleri de aceleye getirip uygun öğretmen bulmadan yeni okullar açmaktan da olabildiğince kaçınmaya çalışıyordu. Tasarlanan yeni eğitim modelinde eğitim dilinin Arapça olmasına, İngilizcenin de ikinci dil olmasına karar verildi. Ancak İngilizce konuşan öğretmen sayısı kadar ilkokul açılmasına karar verilerek İngilizcenin ihmal edilmemesini sağlamaya çalıştılar. Bunun yanında ilköğrenimden umulan başarı sağlanmadıkça orta öğrenime ve yeterince orta öğrenim görmüş kişi olmadıkça üniversiteye geçilmemesine karar verildi.

Yeni öğretmenler yetişene ya da bulunana kadar öğretmen açığı Basra'daki Amerikan misyoner okulundan giderilmeye çalışıldı. Bu amaçla okula parasal yardımlar yapıldı. Parasal yardımın birinci koşulu, ilköğretim okullarına öğretmen sağlamak ve her yıl üç iyi öğretmen yetiştirecek sınıfların açılmasıydı. Amerikan okulu aynı zamanda ilkokulların genel denetimini de yapacaktı. Öğretmen sorunu bu sayede halledilmeye çalışılırken, ilkokul ders kitapları da Mısır'daki ilköğrenim okulları arasından dikkatle seçilerek, Mısır Hükümetinden temin edilme yoluna gidildi.⁸¹ İngilizler yeni oluşturmaya çalıştıkları eğitim sistemine kız çocuklarını da entegre etmeye çalıştılar. Eğitimden murat edilen toplumsal dönüşüm için bu şarttı. 1920 yılının başında iki tanesi Musul'da, biri Bağdat'ta, biri Kerbela'da ve biri Divaniye'de olmak üzere beş kız okulu açılabilirdi.⁸² Temel öğretimlerin yanı sıra, Osmanlı'dan kalma Bağdat'taki Hukuk Fakültesi ve Eğitim Enstitüsü'ne ek olarak İngilizler, Ticaret Yüksek Okulu, Teknik Okul ve Topografya Okulu gibi yüksek tahsili amaçlayan teknik okulları da hizmete sokabildi.⁸³ Tüm okullarda okuyan toplam öğrenci sayısının ne kadar olduğunu tam olarak bilmemekle beraber, o tarihlerde Basra genelinde bulunan on bir okulda toplam öğrenci sayısının beş yüzden aşağı olduğunu göz önünde bulundurursak, ülke genelinde sayının çok fazla olmadığını düşünebiliriz.

Irak'ın işgalinden itibaren İngilizler Irak'ta homojen olmayan toplumsal yapıyı türdeşleştirebilmek amacıyla sırasıyla tüm modern araçları devreye

⁸⁰ İstanbul 2008, s. 112.

⁸⁰ Selçuk Duman, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922)*, Berikan Yayınevi, İstanbul 2010, s. 162-163.

⁸¹ Bell, *a.g.e.*, s. 33.

⁸² Bell, *a.g.e.*, s. 202.

⁸³ Bell, *a.g.e.*, s. 203.

soktuğunu görüyoruz. Bir taraftan yukarıda saydığımız araçlar ve yöntemler kullanılırken, diğer taraftan da yapılanların halka duyurulması ve halkın zihninde ortak değerler inşa edebilme yolunda medyadan istifade edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle eğitim ve medya yoluyla insanların birlik beraberlik duyguları geliştirilmek hatta pekiştirilmek istenmiştir. 1917’de çıkartılan *Al-Arab* Gazetesi’nin adı kadar sloganı da dikkat çekicidir: “*Araplar için ve Araplar tarafından yayınlanır....*”⁸⁴ şeklindeki vurgu gazetenin özetini verir mahiyetteydi. *Al-Arab* Gazetesi, İngiliz birliklerinin Bağdat’ı ele geçirmelerinin ardından İngiliz yetkililer tarafından yayınlandı ve Irak ve Arap milliyetçiliğinin yükselişi zamanında İngiliz yönetiminin sözcülüğünü yapmıştı.⁸⁵

Mezopotamya’nın İngiltere tarafından işgaliyle birlikte, İngilizlere buradaki vilayetlerden bir devlet oluşturma mücadelesine girişmişlerdi. Fakat ortada ne bir ülke ne de siyasal toplum tipine uygun bir halk vardı. Osmanlı İmparatorluğu’nun etnik ve dini bakımdan en farklı bölgelerinin birinde bir devlet ya da ülke inşa etmekte ciddi güçlükler ortaya çıkmaktaydı.⁸⁶ Güçlükleri aşabilmenin başlıca yolu parçalanmış, bölünmüş toplumda insanlar arası etkilemiş artırarak bağlılık gösterecekleri bir teritoryal mekân yaratmaktı. Kısacası ortada doğal bir sürecin ürünü olmayan, sınırları yapay, yerel aidiyetleri yüksek, ulusal bağlılık simgelerinden yoksun, etnik, dilsel ve dinsel açıdan homojen olmayan insanlardan mürekkep bir topluluktan tek bir ülke etrafında birleşmeleri bekleniyordu. İngilizler bu süreci hızlandırmak üzere yukarıda bahsettiğimiz adımları atmıştı. Bir diğer ifadeyle İngilizler Irak’ın işgalinden sonra burada ulusal bağlılıklar icat ederek, yerel güçlerin etkisini kırmayı ve neticede güçlü bir merkezi otorite kurmayı planlamışlardı. Bu amaçla İngiltere yukarıda saydığımız araçları devreye sokmuştu.

İngilizlerin, Irak’ta adem-i merkezîyetçi Osmanlı sistemi yerine merkezîyetçi devlet yapısı getirme çabaları bölgede asırlardır özerk bir biçimde yaşamış aşiretlerin tepkisine neden olmuştu.⁸⁷ San Remo Konferansı’nda Irak’ın İngiltere mandasına bırakılması var olan tepkilerin daha da büyümesine ve nihayetinde bölgeyi kasıp kavuracak büyük bir isyanın patlak vermesine yol açmıştı.⁸⁸ 30 Haziran 1920 tarihinde bir şeyhin hükümete olan borcundan dolayı hapsedilmesi isyanın kıvılcımı olmuştu.⁸⁹ İsyân İngiliz karşıtı bir eylemdi ve halkın büyük çoğunluğu İngiliz müstemleke fikrine karşı olduklarını açıkça ortaya koymuştu. Sebebi ne olursa olsun, isyan İngiliz politikalarına karşı memnuniyetsizliğin ürünüydü. Irak’ın önde gelen grupları; Şiiiler, Sünniler ve

84 *The World Digital Library* www.wdl.org.

85 *The World Digital Library* www.wdl.org.

86 William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (çev. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 230.

87 Cleveland, *a.g.e.*, s. 230.

88 Temperley, *a.g.e.*, s. 184-185; Fraser vd., *a.g.e.*, s. 255; Marr, *a.g.e.*, s. 23-24.

89 Marr, *a.g.e.*, s. 23.

Kürtler isyana destek vermişlerdi. Belki de tarihte ilk kez böyle bir birliklilik gösteriyorlardı. İngiliz kuvvetleri asayişi ancak 1921 yılının şubatına doğru sağlayabilmişlerdi. İsyan hem Irak'taki hem de Londra'daki İngiliz yönetiminde şok etkisi yaratmış İngiliz basını, hükümetin Irak politikasını topa tutmuştu. Zorlukla bastırılan isyan İngilizlere yaklaşık 40 milyon sterline⁹⁰, 450 ölüye ve 2.000 civarında yaralıya mal olmuştu.⁹¹ Irak tarafında ise 8.450 insan yaşamını yitirmişti.⁹² Sir Arnold Wilson isyanı; politik ve milliyetçilik yönü olmayan bir kargaşa olarak tanımlarken, Gertrude Bell aynı tarihlerde milliyetçi bir terörün ortalığı kasıp kavurduğunu ileri sürüyordu.⁹³ İsyan karşısında Londra'nın kafası karıştı. Irak'ta olan bitenler hakkında fikir birliği oluşmamıştı ve büyük çoğunluk isyanın nedeni konusunda dış güçlerin bölgedeki gizli faaliyetleri üzerinde duruyordu.

İsyan, Hindistan modelinin Irak'ta işe yaramayacağını ortaya koymuştu. Diğer yandan İngiliz basını Irak'ta verilen insan kayıpları ve isyanın yol açtığı mali zarar üzerinden İngiliz yönetime ağır eleştiriler yönetiyordu. Mesela The Times 7 Ağustos 1920 tarihli nüshasında şu eleştiriyi yapmıştı: "Arap halkına asla istemediği, pahalı bir yönetimi benimsetmek yönündeki boş uğraşlara kaç tane daha kıymetli hayat kurban edilecek?"⁹⁴ 1917 yılından beri İngiltere, bölgede etkin bir yönetim kurmanın peşindeydi. Birinci Dünya Savaşı'nın mali bunalımı içerisinde bocalayan İngiliz yönetimi, isyanın mali bilançosuyla birlikte Irak'ta daha da kötü bir konuma gerilemişti. Londra artık şu soru üzerine odaklanmıştı. Irak'ı daha az insanla [İngiliz] ve daha ucuza nasıl yönetebilirim? Irak üzerindeki İngiliz çıkarlarından vazgeçmek mümkün olmayacağına göre, söz konusu çıkarların yukarıdaki soru kapsamında idare edilmesi gerekiyordu. Başka bir ifadeyle, isyan sonrasında İngiltere Irak'taki çıkarlarını garantiye alarak yönetim masraflarını asgariye indirme derdindeydi. Nihayetinde Irak'la bir antlaşma temelinde uzlaşmak [çıkartları garanti altına alacak] ve Irak hükümetine mümkün mertebe çok sorumluluk bırakarak yönetim masraflarını kısmak noktasında bir çözüm formülü üzerinde fikir birliğine varıldı.⁹⁵ Ardından çözüm önerisini tartışmak ve nihai karara varmak üzere Mart 1921'de Kahire'de bütün Ortadoğu uzmanlarının katılacağı bir toplantı yapılmasına karar verildi. Kararın alınmasında, 1 Ekim 1920 tarihinde Arnold Wilson'un yerine gelen Sir Percy Cox etkili olmuştu.

Irak Krallığı

Modern Irak'ın oluşturulmasında, Kahire Konferansı önemli bir yere sahiptir. 12 Mart 1921 tarihinde Kahire'de toplanan konferansa yaklaşık 40 İngiliz Or-

90 Marr, *a.g.e.*, s. 24.

91 Fromkin, *a.g.e.*, s. 453.

92 Fraser vd., *a.g.e.*, s. 255.

93 Fromkin, *a.g.e.*, s. 452-453.

94 Fromkin, *a.g.e.*, s. 452.

95 Cleveland, *a.g.e.*, s. 232.

Gazi

Akademik
Bakış

125

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

tadoğu uzmanı katılmıştı. Konferansın başlıca amaçlarını şöyle sıralayabiliriz. Irak'a yeni bir Arap yönetici belirlemek; İngiliz askerlerin sayısını ve ülkenin yönetim maliyetini azaltmak; Mezopotamya'nın hangi bölgelerinin elde tutulmaya değer olduğuna karar vermek ve son olarak manda yönetimi için gelecekteki parasal yardım miktarını hesaplamaktı.⁹⁶ Irak'ın geleceği konusunda tartışan uzmanlar, Irak için üç önemli noktada anlaştılar: Krallık, Antlaşma ve Anayasa. Krallık konusunda Irak Yüksek Komiseri Percy Cox, milliyetçi duyguları tatmin etmek ve İngiliz askerlerinin sayısında önemli bir indirime gitmek için Faysal'ın, Irak Kralı olmasından yanaydı. Faysal önerisine Gertrude Bell ve Lawrence da sıcak bakıyordu. Sömürgeler Bakanı ve Kahire Konferansı'nın düzenleyicisi Winston Churchill de Faysal konusunda ikna olmuştu. Ancak konferansa katılanlar Faysal'ın İngilizlerin bir dayatması sonucu değil, Irak halkının tercihi sonucunda göreve gelmesinin halk nazarında olumlu bir etki yaratacağı olması nedeniyle Faysal'ın seçimle işbaşına gelmesine karar verdiler. Bu gelişmeler üzerine Cox ve Bell hazırlıklara başladılar. Bell, Faysal'ın yolculuğu için gerekli düzenlemelerden yeni devlet için geçici bir bayrağa kadar her şeyi titizlikle organize etti.⁹⁷ Öte taraftan Faysal'a zorluk çıkartması muhtemel kişilere karşı önlemler alındı. Baş edilemeyecek durumdakiler de sürgüne gönderilerek olası muhalefet ortadan kaldırılmış oldu. 23 Ağustos 1921 tarihinde yapılan halkoylaması sonucunda oyların yüzde doksan altısını alan Faysal Irak'ın ilk kralı olarak İngiliz askeri bandosunun "Tanrı Kralı Korusun" marşıyla Bağdat'ta taç giydi ve yeni krallığın adı Mezopotamya'dan Irak'a dönüştürüldü.⁹⁸ İngiltere'nin Faysal'ı tercih etmesinin önemli nedenleri vardı. Bir kere Faysal Haşimi sülalesinden Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in oğluydu. Arap İsyanı'nın komutanıydı. Bu iki özelliğin Irak Krallığı'na toplumsal destek sağlayacağı düşünülmüştü. Çünkü Faysal hem "Arap Milliyetçisi" hem de Peygamber soyundandı. Peygamber soyundan olduğu için Sünniler ile Şiilerden kolayca kabul görebileceği hesap edilmişti. Milliyetçi ve dini yönüyle Faysal'ın Irak'ı bütünleştirmesi beklenirken, krallığın kurulmasıyla yerel otoritelerin üzerinde tek erk oluşturularak Irak'ta merkezi bir otoritenin kolayca oluşabileceği tahmin edilmişti. Bilinen ne olursa olsun, görünürde "halkın iradesi" sonucunda ortaya çıkmış meşru bir kral vardı. İngiltere krallığının yanında demokratik usullerle belirlenen bir parlamento ve anayasanın da hayata geçirilmesi üzerinde ısrar ediyordu. Kısa zaman sonra bu kurumlar da hayata geçirildi. Bernard Lewis'in ifadesiyle, "Batı Avrupa'nın siyasi vasıtaları olan parlamentoları, seçimleri, partileri ve programları, gazeteleri ve otorite kaynağı olarak halkoyuna başvurmaları bir hazır elbise gibi ödünç alınarak henüz buna hazır olmayan bir cemiyete giydirildi."⁹⁹

Böylelikle Kral Faysal ile Irak yeni bir döneme girmiş oldu. Faysal öncelikle, devlet kadrolarına çalışabileceği kişileri atadı. Bu kişilerin çoğunluğu

96 Fraser vd., *a.g.e.*, s. 258.

97 Fraser vd., *a.g.e.*, s. 260.

98 Cleveland, *a.g.e.*, s. 232; Fromkin, *a.g.e.*, s. 508.

99 Lewis, *a.g.e.*, s. 191.

Görüş

Akademik
Bakış

126

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

Sünni ve Arap'tı ve tamamına yakını Osmanlı eğitiminden nasiplenmişti. Faysal devletin her kademesine ağırlıklı olarak bu kişileri atayarak, Osmanlı idaresinin zamanında yaptığı gibi, Irak'ın yönetiminde Sünnileri baskın bir pozisyona yükseltti. Böylece Şii devlet yönetiminde ikinci planda kalmaya devam etmek zorunda kaldılar. Diğer bir ifadeyle Faysal geleneğe uygun, pratiğe aykırı olarak yaptığı atamalarla devleti bir nevi Sünnileştirdi.

Faysal bir taraftan devleti Sünnileştirirken, diğer yandan merkezi eğitime ağırlık vererek bu defa rejimin Araplaşması yolunda uğraş verdi. Bu amaçla eski Osmanlı bürokrati, milliyetçi Satı el-husri'yi 1921 yılında, Eğitim Genel Müdürlüğü'ne getirdi.¹⁰⁰ El-Husri görev süresi boyunca Irak'ta; Arap tarihini, Arap dil ve edebiyatını ön plana çıkaran seküler, Pan-Arabist bir eğitim modeli oluşturmaya çalıştı.¹⁰¹ Eğitimin içeriğinin yukarıdaki şekilde olması, Irak'ta günümüze kadar ulaşacak sorunların doğmasına yol açtı. Zira Pan-Arabist zeminde gerçekleştirilen eğitim nedeniyle Irak tabanlı vatanseverliğin önü tıkanmış, Irak kimliği oluşturulamamış, bu sayede Şiiiler ile Kürtler devlete entegre edilememiştir. Osmanlı'dan Sünni yönetici elitte yola devam eden Faysal, Kahire Konferansı sonrasında kurulan Irak Ordusu'nu da aynı anlayışla biçimlendirdi ve üst düzey subayların tamamına yakını Sünni Araplardan meydana getirildi.

Kahire Konferansı'nda üzerinde durulan bir diğer konu da Irak hükümeti ile İngiltere arasında manda yönetimini düzenleyecek bir antlaşmanın yapılmasıydı. Faysal başından beri mandaya karşıydı ve Irak'ın tam bağımsızlığını savunuyordu. Söylemlerinin bu yönde seyretmesi bölgede İngiliz aleyhtarlığının yükselmesine neden olurken, İngiltere'nin itibarının daha da kötüleşmesine neden oluyordu. Şüphesiz bu hal, İngiliz yöneticileri içinden çıkılmaz bir duruma sürüklüyordu. Churchill 1922 yılında Başbakan Lloyd George'a yazdığı bir mektupta, "Faysal bizimle çok adi ve hilekarca oyun oynuyor" diyordu.¹⁰² Churchill Irak'tan çekilmekte ya da her geçen gün Irak'ta durumu karıştırarak büyük güçlükler çıkaran Faysal'ın yönetimden uzaklaştırılmasında ısrar ediyordu. Zira Churchill Londra'ya verdiği bilgilerde, Irak'ta gerek basında gerekse de toplumda İngiliz düşmanlığının giderek arttığını ve bu durumda İngiltere'nin Irak'ta kalmasının çok faydalı bir yanı olmadığını vurgulayarak, Irak konusunda kaygılı olduğunu dillendiriyordu. Churchill'in bu kaygılarına Lloyd George, "oradan ayrıldığımız taktirde, birkaç yıl sonra dünyanın en zengin petrol yataklarından bazılarını Fransız ve Amerikalılara bıraktığımızı görebiliriz"¹⁰³ şeklinde cevap veriyordu. Sir Percy Cox'un ısrarlı diplomasisi sonucunda Faysal ikna edilebildi ve 10 Ekim 1922 tarihinde mandanın önemli hükümlerini de içeren bir antlaşma imzalandı. Antlaşma İngiltere'nin Irak üzerindeki çıkarlarını sağlama almanın yanı sıra dolaylı yönetiminin de çerçevesini çizme bakımından

100 Cleveland, *a.g.e.*, s. 232.

101 Marr, *a.g.e.*, s. 25.

102 Fromkin, *a.g.e.*, s. 509.

103 Fromkin, *a.g.e.*, s. 509.

Gazi

önem arz ediyordu. Antlaşmaya göre; Irak İngiltere'yi ilgilendiren konularda karar almadan önce İngiliz tavsiyelerine dikkat edecekti. Ayrıca, Irak hükümeti yönetim maliyetlerinin yarısını karşılayacaktı. Dahası, antlaşma önemli makamlara İngiliz yetkililerin danışman ve müfettiş olarak atanmasını hükme bağlamıştı ve bu kişilerin hükümet politikalarını veto etme hakları bulunacaktı.¹⁰⁴ Antlaşma bunların yanında İngilizlerin istihbarat ve askeri ayrıcalıklarının devamını öngörüyordu. İngiliz dış politikası, bir kez daha Irak'ta işleri şansa bağlamadığını göstermişti.

İngiliz uzmanların Kahire Konferansı'nda mutabakata vardıkları bir diğer husus da Irak Anayasasıydı. İngilizler doğrudan yönetimden vazgeçip dolaylı yönetim konusunda uzlaşmaya vararak krallıkta karar kılmışlardı. İngilizler kendi çıkarlarını kendi elleriyle baltalamamak adına, kurulacak yeni krallıkta dolaylı da olsa söz sahibi olmak istiyorlardı. Bu nedenle anayasa üzerinde titizlikle durdular. Çünkü İngiltere sınırsız yetkileri olan bir kraldan yana değildi. Anayasa ile kral, hükümet ve parlamento oluşturularak bir denge sistemi kurulmak istendi. Anayasa parlamentoya kabineyi düşürmeyi yetkisi tanırken, parlamentonun bu gücü, krala verilen tüm kanunları onaylamak, genel seçim çağrısı yapmak ve parlamentoyu tatil etmek şeklinde önemli yetkilerle denge leniyordu.¹⁰⁵ 1924 yılında kabul edilen anayasada hükümet şekli, Irak'ı seçimle gelmiş çift meclisli yasama organı olan ve veraset yoluyla geçen meşruti monarşi olarak tanımlamıştı.¹⁰⁶ Bilindiği üzere bu sistem 1958 yılındaki ihtilale kadar devam etti. Monarşi ile siyasal olarak ülkesel bütünlük sağlanmak istendi. Ancak bu kez yerel otoriteler yani aşiret temsilcileri parlamentonun güçlü temsilcileri olarak yerlerini aldılar. Tabana yaygın halkın temsiliyeti akamete uğrayarak ulusal parlamentonun yerelleşmesine, anayasanın ve onun kurumlarının kökleşmemesine neden oldu. Her ne kadar 1920 İsyanı sonrasında geleneksel yapı ciddi şekilde zayıflamışsa da bir kez daha Irak'ın toplumsal düzeni galip gelmeyi başarabilmişti.

İngiltere açısından Irak'a hükmedecek siyasal yapının şekli İngiliz çıkarlarıyla uyum gösterdiği müddetçe önemliydi. Başka bir anlatımla söyleyecek olursak, İngiltere çıkarlarını sekteye uğratan bir yönetim ya da bu çıkarları baltalayacak bir halk kitlesiyle uğraşmak istemiyordu. Yani toplumun siyasal organizasyonu sonucunda ortaya çıkacak örgüt tipi Londra ile işbirliği içinde oldukça, bu örgütlenmenin mahiyetinin İngiltere açısından bir önemi yoktu. İngiltere, bir taraftan Irak'ı kurup, onu bağımsızlığa doğru sürüklerken, diğer taraftan imzalanan antlaşmalarla çıkarlarını [ülkenin zenginliklerini] teminat altına alabilmişti. 1925 yılında Irak Petroleum Company adlı İngiliz şirketi ile Irak

104 Marr, *a.g.e.*, s. 26; Fraser vd., *a.g.e.*, s. 326.

105 Marr, *a.g.e.*, s. 26

106 Cleveland, *a.g.e.*, s. 232.

Görsel

Akademik
Bakış

128

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

hükümeti arasında Musul petrollerini İngiliz kontrolüne bırakan ve süresi 75 yıl olan bir imtiyaz anlaşması imzalanmıştı. Anlaşma Irak hükümetine şirkette ortaklığı yasaklarken, ton başına belirli miktar para vermeyi hükme bağlıyordu.

Son olarak 1930 yılında imzalanan antlaşma ile İngiltere Irak'taki tüm çıkarlarını teminat altına almış bir vaziyette manda yönetimini sonlandırmayı planlıyordu. Antlaşma hükümlerine göre Irak iki yıl içinde bağımsızlığına kavuşacaktı. Fakat bağımsızlık İngiltere'nin Irak'taki askeri ve güvenlik imtiyazlarına halel getirmeyecekti. Buna karşın İngiltere savaş durumunda Irak'a yardım edecekti. Antlaşma ayrıca, Irak ordusunun yurtdışı eğitim hizmetlerinin yalnızca İngiltere'den karşılanmasını ve ihtiyaç duyulan silahların da yine sadece bu ülkeden alınmasını karara bağlıyordu. Tüm bunların yanında antlaşma İngiltere'ye Irak'ta iki hava üssü bulundurma hakkı da tanımıştı. Antlaşmanın ardından Irak, 1932 yılında resmen bağımsız oldu ve Milletler Cemiyeti'ne katıldı.

Sonuç

Anthony D. Smith, etnik bir topluluktan bahsederken onun altı ana niteliğe sahip olduğunu söyler ve onları şu şekilde sıralar: kolektif bir özel ad, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anılar, ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, özel bir yurtla bağ ve son olarak nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu.¹⁰⁷ Sıralamanın ardından Smith, söz konusu nüfus bu niteliklere ne kadar sahipse, ortak bir kimlik duygusuna sahip tarihsel kültürü olan bir toplulukla karşı karşıyayız demektedir.¹⁰⁸ Bu tanımdan hareketle, Osmanlı ve İngiliz dönemlerini kapsayan her iki dönemde de ortak kökene dair tarih, mit, belli bir yurt özelinde birlik ve dayanışma duygusuna sahip bir Irak'tan bahsetmek oldukça güçtür. Öz olarak her iki dönemde de milli kimlik bilinci ve ortak vatan duygusu gelişmemiştir. Bunun nedenlerinden daha önce bahsettik. Irak'ta yaşayan nüfus, devlet kurma sürecine erişmiş siyasal bir toplum olmadığından, ortaya çıkan devlet toplumsal faaliyetin mahsulü olmamıştır. Yani toplumdan önce devlet kurulmuştur ve bu nedenle de toplumu kurma görevi artık devletindir. Devlet bu görevi layıkıyla yapabilmek için neredeyse merkezi eğitimi bir silah gibi kullanır. Irak'ın eğitim işleri sorumlusu Husri uygulamaya çalıştığı eğitimle; zoraki etnik mitler, anılar, değer ve semboller tedarik ederek topluma yeni bir şekil vermeye çalışmıştı. Husri'nin eğitim stratejisi Pan-Arabizm üzerine kurulmuştu. Çünkü Faysal'ın politik hedefleri arasında Arap Birliği vardı. Britanya Yüksek Komiseri Francis Humphys 1930 yılında, "Faysal hâlâ Asya'daki tüm Arap topraklarını kendi hanedanlığının yönetimi altına almayı umuyor, bunun için çabalıyor ve amacı önce Suriye ile Irak'ı birleştirme

¹⁰⁷ Smith, a.g.e., s. 42.

¹⁰⁸ Smith, a.g.e., s. 42.

girişimi gibi görünüyor,” diye yazmıştı.¹⁰⁹ Eğitim bu hedefin gerçekleşmesi için önemli bir araç olabilirdi. Bunun dışında başta en milliyetçi Husri olmak üzere, devletin önemli makamlarını işgal edenlerin çoğu Iraklı değildi.

Irak'ta hem kültürel hem de siyasi kimlik noksanlığı vardı. Melez bir yapı söz konusuydu. Toplumsal yapıdan kaynaklı sorunları aşabilmenin yolu eğitilmiş tabakanın tabanını genişletmekti. Merkezi eğitimden mezun olanlar milliyetçi harekette anahtar bir rol oynayabilirdi. Fakat Husri'nin eğitim politikası Pan-Arabizm, Irak'ta etnilerüstü siyasal bir kültür oluşmasını engelleyerek milli bütünlüğün oluşmasını öteledi. Türdeş olmayan Irak toplumunda millet kurma süreci Faysal'ın Arap Birliği rüyasına kurban edildi. Toplumda baskın olmayan Sünni Araplar içeriden ziyade dışarıdan onay alarak iktidara gelerek kısa zamanda devleti Sünnileştirip Araplaştırdılar. Yani toplumsal paydanın önemli ortaklarını göz ardı ettiler. Faysal'ın devlet kurma sürecinde dışarıda tuttuğu gruplar belki Irak genelinde sayısal olarak çoğunluk olabilirlerdi fakat hayali kurulan Arap Birliği içerisinde önemsiz birer azınlık durumuna düşeceklerinden, bu grupların dışlanması normal karşılandı.

Irak'ta bulunan üç ana topluluk, Şiiler, Sünniler ve Kürtler arasındaki rekabet ve çatışma ortadayken teritoryal temelde Iraklı bir kültürel ve siyasi kimlik oluşturma sürecinin zorluğu ortadadır. Ancak teritoryal bir Irak milleti yaratmak yerine, sayısal olarak azlık olmalarına rağmen Sünni Arap merkezli bir devlet kurma niyeti siyasi olarak diğer grupların rahatsızlığına ve tepkisine yol açtı. İngilizlerin dayattığı modern bürokratik devletten dışlanan bu gruplar oluşturulan devlete de millete de katılmayarak tepkilerini gösterdiler. Siyasi ideoloji ve kimlik imalatında yapılan hata sivil ve teritoryal milliyetçiliğin gelişmesini engelledi. Bunun uzantısı olarak da, yerellikten ulusallığa geçilemeyecek ortak bağlılığı oluşturacak bütünlüklü bir vatan yaratılamadı. 1920 İsyanı gibi istisnai durumlar dışında Irak'ta yaşayan halkın çoğunluğu bu nedenle toplumsal hareketlere etkin bir duyarlılık göstermediler. Bir bakıma yerel yönetici elit, toplumsal bütünleşme ve kültürel türdeşlik yönünde önder rolünü tam olarak oynayamadı. Birleştirici değil çoğunlukla ayrıştırıcı politikalar izlediler. Hasır altı edilmiş, ihmale uğramış gruplar, egemen güçlerin tasarladıkları merkezi otorite tarafından tehdit olarak görülürken, onlar da merkezi yönetimi kendi varlıklarına karşı bir tehlike olarak algıladılar. Karşılıklı güvensizlik durumu, yeniden üretilmiş kültürün toplumun tüm kesimlerini kapsayacak şekilde genişlemesine mani oldu. Geçmişten gelen aşiretler arası ve aşiret ile idare arasındaki rekabet ve çatışma, bu dönemde baskın olarak olmasa da varlığını korudu. En azından söyleyebiliriz ki, önceden var olan husumetler ve çatışmalar, zihinlerde derinleşerek devam etti.

Sonuç olarak, modern Irak'ın kuruluşunda izlenen Arap Birliği politikaları, ülkesel milliyetçiliğin önüne geçerek çekim ve bağlılık gücü yüksek bir vatan

109 Fraser vd., *a.g.e.*, s. 327.

Görüş

Akademik
Bakış

130

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

İmgesi yaratmaktan uzak kaldı. Siyasi otoritesini egemen halk anlayışından alacak meşru bir siyasal düzen yaratılamadığı gibi bu eksiklik siyasal iktidarın meşruiyet noktasında sürekli sorgulanmasına yol açtı. Irak'ta oluşturulan yeni siyasal yapının, ülke içindeki etnik ve dinsel grupların sert muhalefetiyle karşılaşmaları ve yüzyılın ilerleyen yıllarında sürekli çatışmalarla istikrarsızlaşması, millî kimlik ve ulus devlet icadında başarılı olamadığını gösterir.

Kaynaklar

BELL Gertrude L., *Mesopotamya'da 1915-1920 Sivil Yönetimi*, (çev. Vedii İlmen) Yaba Yayınları, İstanbul 2004.

BOZTEMUR Recep, "Arap İsyanı, 1916-1918", *Mülkiye*, XXXV/272, 2011, s. 61-79.

CLEVELAND William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, (çev. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul 2004.

ÇETİNSAYA Gökhan, *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*, Routledge 2006.

ÇETİNSAYA Gökhan, "Irak", *DİA*, C. 19, s. 93-95.

DUMAN Selçuk, *II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922)*, Berikan Yayınevi, İstanbul 2010.

EARLE Edward Mead, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, (çev. K. Yargıcı, N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.

ET-TALİB İmadüddin Halil, "Irak", *DİA*, C. 19, s. 87-91.

FİNDLEY Carter V., *Modern Türkiye Tarihi*, (çev. Güneş Ayas), Timaş Yay., İstanbul 2011.

FOSTER Henry A., *The Making of Modern Iraq: A Product of World Forces*, Norman University of Oklahoma Press 1935.

FRASER G. vd., *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, (çev. Füsün Doruker), Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

FROMKİN David, *A Peace to End All Peace*, Henry Holt and Company, New York 1989.

GELLNER Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, (çev. Günay G. Özdoğan, Büşra Ersanlı), Hil Yayınevi, İstanbul 2008.

GRUNEBaum Gustave Edmund Von, *İslamiyet*, 3. Kitap, (çev. Esat Mermi Eren-dor), Bilgi Yayınevi, Ankara 1993.

KARPAT Kemal, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001.

KENT Marian, vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, (çev. Ahmet Fethi), Alfa Yayınevi, İstanbul 2013.

KÜRKÇÜOĞLU Ömer, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi*, AÜ SBF Yayınları, Ankara 1982.

Gazi

Akademik
Bakış
131
Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

- LEWIS Bernard, *The Arabs in History*, Oxford University Press, New York 2002.
- MANSFIELD Peter, *Ortadoğu Tarihi*, (çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Say Yayınları, İstanbul 2012.
- MANTRAN Robert, "Irak", *DİA*, C. 19, s. 91-93.
- MARR Phebe, *The Modern History of Iraq*, Westview Press, Boulder 2012.
- MARUFOĞLU Sinan, "19. Yüzyılda Irak Vilayetlerinde Toprak Düzeni, Tapu ve Mülkiyet Sorunları", *Tarihin Peşinde*, 5/9, 2013, s. 235-248.
- ÖKE Mim Kemal, *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Bilge Karınca Yay., İstanbul 2002.
- SLUGLETT Peter, "Sömürgecilik, Osmanlılar, Kaçarlar ve Bağımsızlık Mücadelesi", Youssef M. Choueiri, Haz., *Ortadoğu Tarihi*, İnkilâp Yayınevi, İstanbul 2011.
- SMİTH Anthony D., *Milli Kimlik*, (çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yay., İstanbul 2010.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü*, Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), Yayın Nu: 11, Ankara 1993.
- TEMPERLEY H. W. V., *A History of the Peace Conference of Paris*, Vol. VI, Oxford University Press, London 1924.
- TRİPP Charles, *A History of Iraq*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- WILSON, Sir Arnold Talbot, *Mesopotamia 1917-1920 A Clash of Loyalties*, Oxford University Press, London 1931.
- ZEİNE Zeine N., *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliği'nin Doğuşu*, (çev. Emrah Akbaş), Gelenek Yay., İstanbul 2003.

Göz

Akademik
Bakış

132

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014